

ISSN 0972-2335

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਦਸੰਬਰ 2018

ਤੁਖਾਰੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੧ ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ
ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥
ਪੇਖਿ ਤੁਖਾਰੁ ਪੜੈ ਵਣੁ ਤਿ੍ਰੁਣੁ ਰਸੁ ਸੇਖੈ ॥
ਆਵਤ ਕੀ ਨਾਹੀ ਮਨਿ ਤਨਿ ਵਸਹਿ ਮੁਖੈ ॥
ਮਨਿ ਤਨਿ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਜਗਜੀਵਨੁ ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਰੰਗੁ ਮਾਣੀ ॥
ਅੰਡਜ ਜੇਰਜ ਸੇਤਜ ਉਤਭੁਜ ਘਟਿ ਘਟਿ ਜੇਤਿ ਸਮਾਣੀ ॥
ਦਰਸਨੁ ਦੇਹੁ ਦਇਆਪਤਿ ਦਾਤੇ ਗਤਿ ਪਾਵਉ ਮਤਿ ਦੇਹੇ ॥
ਨਾਨਕ ਰੰਗਿ ਰਵੈ ਰਸਿ ਰਸੀਆ ਹਰਿ ਸਿਉ ਪ੍ਰੀਤਿ ਸਨੇਹੇ ॥੧੪॥

ਆਨਰੇਰੀ ਸੰਪਾਦਕ
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਮੁੱਲ 15/-

ਵਿੱਚ ਸੰਗਤਿ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਵੱਸੈ ਜੀਉ

ਹਾਜ਼ਰ ਸੰਗਤ ਹੋ ਕੇ ਗਲੇ ਪਾ ਪੱਲੂ,
ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾਂਵਦਾ ਹਾਂ।
ਸ਼ਰਨ ਆਏ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਨੂੰ ਪਾਲ ਦਾਤਾ,
ਕੱਢ ਕੀਰਨੇ ਮਨੋ ਕੁਰਲਾਂਵਦਾ ਹਾਂ।
ਮੇਰੇ ਕਰਮਾਂ ਵਲ ਨ ਵੇਖ ਸਾਂਈਆਂ,
ਭੁੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਬਹੁਤ ਬਖਸ਼ਾਂਵਦਾ ਹਾਂ।
ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਦੇ ਤੇਰੇ ਦੀਦਾਰ ਹੋਵਣ,
ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਰਣ ਮੰਨਾਂਵਦਾ ਹਾਂ।
ਤੇਰੀ ਮਿਹਰ ਤੋਂ ਕੰਚਨ ਮਨੂਰ ਹੋਵੇ,
ਹੋਵਨ ਫ਼ੈਸਲੇ ਨਹੀਂ ਸਫ਼ਾਈਆਂ ਦੇ।
ਸੰਗਤ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾ,
ਪ੍ਰੀਤਮ ਵੱਸਦਾ ਪ੍ਰੀਤ ਦੀਆਂ ਜਾਈਆਂ ਦੇ।

ਵਿਚ੍ਯ ਸੰਗਤਿ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਵਸੈ ਜੀਓ

ਹਾਜ਼ਿਰ ਸੰਗਤ ਹੋ ਕੇ ਗਲੇ ਪਾ ਪਲਲੂ,
ਹੱਥ ਬਨ ਕੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾਂਵਦਾ ਹਾਂ।
ਸ਼ਰਣ ਆਏ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਨੂੰ ਪਾਲ ਦਾਤਾ,
ਕੱਢ ਕੀਰਨੇ ਮਨੋ ਕੁਰਲਾਂਵਦਾ ਹਾਂ।
ਮੇਰੇ ਕਰਮਾਂ ਵਲ ਨ ਵੇਖ ਸਾਈਆਂ,
ਭੁੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਬਹੁਤ ਬਖਸ਼ਾਂਵਦਾ ਹਾਂ।
ਵਿਚ੍ਯ ਸੰਗਤਿ ਤੇਰੇ ਦੀਦਾਰ ਹੋਵਣ,
ਹਾਜ਼ਿਰ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਰਣ ਮਨਾਂਵਦਾ ਹਾਂ।
ਤੇਰੀ ਮੇਹਰ ਤੋਂ ਕੰਚਨ ਮਨੂਰ ਹੋਵੇ,
ਹੋਵਨ ਫ਼ੈਸਲੇ ਨਹੀਂ ਸਫ਼ਾਈਆਂ ਦੇ।
ਸੰਗਤ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਵਿਚ੍ਯ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾ,
ਪ੍ਰੀਤਮ ਵਸਦਾ ਪ੍ਰੀਤ ਦਿਆਂ ਜਾਈਆਂ ਦੇ।

ਪੁਸਤਕ ਗੁੱਝੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ - ਕਵੀ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਸੰਤ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਸੰਪਾਦਕ (ਆਨਰੇਰੀ)

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਐਮ.ਏ. (ਸੰਗੀਤ, ਪੰਜਾਬੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਐਨ),
ਪੀਐਚ.ਡੀ.

ਸਹਿਯੋਗੀ

ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ

- ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਕ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ ਦਾ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰ: 4/8/90, ਮਿਤੀ 20/2/91 ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੈ।

ਚੰਦੇ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

- ਇਕ ਕਾਪੀ: 15 ਰੁਪਏ
- ਦੇਸ਼ ਸਾਲਾਨਾ ਚੰਦਾ: 150 ਰੁਪਏ
- ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ ਚੰਦਾ: 1500 ਰੁਪਏ
- ਵਿਦੇਸ਼: ਸਾਲਾਨਾ ਚੰਦਾ INR 1500
- 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਲਈ ਡਰਾਫਟ, ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ, ਚਿੱਠੀ-ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਭੇਜਣ ਲਈ ਪਤਾ:-

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.)

422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ-160015
ਫੋਨ: 0172-2772660, 098140 53630
e-mail: drjagirsingh@gmail.com

Website: <http://www.amritkirtan.com>

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਨੇ ਸਿਰਜਣਾ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ ਅਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨਰਜ਼, ਸ਼ੋਅਰੂਮ ਨੰ: 443, ਸੈਕਟਰ 70, ਮੁਹਾਲੀ (ਫੋਨ: 0172-2216283, 98150-72197) ਤੋਂ ਛਪਵਾ ਕੇ 422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

ਇਸ ਅੰਕ ਵਿਚ

ਸੰਪਾਦਕੀ: ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀਆ: ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ=ਪੰਨਵਾਦ - ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ	2
ਕਬੀਰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਾਨਵ-ਸਮਾਨਤਾ - ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ	3
ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ - ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	8
National workshop on Indian Classical Music and Gurmat Sangeet	11
ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪੁਸਤਕਾਂ: ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ, ਸਾਰਥਕਤਾ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ - ਡਾ. ਰਿਸ਼ਪਾਲ ਸਿੰਘ	12
ਸੁਰਲਿਪੀ - ਰਾਗ ਲੀਲਾਵਤੀ - ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ	ਟਾ-3
ਸੁਰਲਿਪੀ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਅਰਥ	ਟਾ-4

ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਭੇਜਣ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ ਜੀ

ਚੈੱਕ ਜਾਂ ਡਰਾਫਟ "ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ" ਦੇ ਨਾਮ ਹੀ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਜੀ। ਜਾਂ State Bank of India, Sector 22-B, Chandigarh Branch ਵਿਚ **AMRIT KIRTAN TRUST** ਦੇ A/C 65079603302, IFSC: SBIN0050240 ਵਿਚ ਸਿੱਧਾ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਨਾਮ ਅਤੇ ਐਂਡਰੈੱਸ ਜ਼ਰੂਰ ਸੂਚਿਤ ਕਰੋ ਜੀ ਤਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਰਸੀਦ ਕੱਟ ਸਕੀਏ।

Donations to AMRIT KIRTAN TRUST are eligible for relief u/s 80 G of Income-Tax Act, 1961 (43 of 1961) vide CIT/- I/ CHD/ Tech./80-G/2008-939 dated 19-05-2008 valid up to 31/03/2012 and now valid in perpetuity.

Cheques should be sent in the name of **AMRIT KIRTAN TRUST** payable at Chandigarh. Donations also can be sent by money order at the address: **AMRIT KIRTAN TRUST (Regd.)**, 422, Sector 15-A, Chandigarh-160015

ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ=ਪੰਨਵਾਦ

ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਆਪਣੇ ਹੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਣੀ ਉਦੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਾ ਦੇਣਾ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੰਮ ਲਈ ਘਰੋਂ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਵੀ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਾ ਦੇਣਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਸੰਕਟ ਆਉਣਾ ਤਾਂ ਵੀ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਾ ਦੇਣਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਇਕ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੋ ਸੰਤਾਲੀ ਦੇ ਉਜਾੜਿਆਂ ਦਾ ਦੁਖੀ ਸੀ, ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਇਆ। ਮੁਆਫ ਕਰਨਾ 1947 ਦੀ ਜਿਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਅਜੇ ਵੀ ਸੰਤਾਲੀ ਦੇ ਉਜਾੜੇ ਕਹਿਕੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

ਉਹ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਆਖਣ ਲੱਗਾ- ਤੁਸੀਂ ਹਰ ਕੰਮ ਤੇ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਕਿਉਂ ਛਕਾਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹੋ ?

ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ- ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰਨ ਲਈ।

ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ- ਪਰ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਬੰਦੇ ਨੇ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ- ਗੱਲ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਠੀਕ ਹੈ।

ਬੋੜੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਰੋਟੀ ਆ ਗਈ।

ਦਾਦਾ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ, ਹੁਣ ਕਿਸ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰੀਏ?

ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ- ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਬੇਬੇ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਸਾਨੂੰ ਰੋਟੀ ਪਕਾ ਕੇ ਖੁਆ ਰਹੇ ਹਨ।

ਬੇਬੇ ਜੀ ਬੋਲ ਪਏ- ਮੈਂ ਤਾਂ ਰੋਟੀ ਹੀ ਪਕਾਈ ਹੈ। ਆਟਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ। ਆਟਾ ਤਾਂ ਚੱਕੀ ਤੋਂ ਪਿਸ਼ਵਾ ਕੇ ਲਿਆਏ ਹਾਂ।

ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ - ਹਾਂ, ਉਸ ਚੱਕੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਲਾਗਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਦਾਦਾ ਜੀ- ਭਾਈ ਆਟਾ ਤਾਂ ਕਣਕ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਕਣਕ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈ। ਇਹ ਤਾਂ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੀ।

ਦਾਦੀ ਜੀ- ਫਿਰ ਖੇਤ ਦਾ ਪੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਦਾਦਾ ਜੀ- ਕਣਕ ਬੀਜਣ ਲਈ ਹਲ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ ਸੀ, ਹਲ ਤਾਂ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਪੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ- ਲਾਲਾ ਜੀ (ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਸਾਡੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੂੰ ਲਾਲਾ ਜੀ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸਨ) ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਕਹੋਗੇ ਕਿ ਹਲ ਵਾਹੁਣ ਲਈ ਬਲਦਾਂ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਦਾਦਾ ਜੀ- ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ, ਕਣਕ ਤਾਂ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਉੱਗੀ ਖੇਤ ਦਾ ਪੰਨਵਾਦ ਵੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੀਂਹ ਨੇ ਖੇਤ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦਿੱਤਾ ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਪੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਗੱਲ ਸੁਝ ਗਈ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਸਾਰੀ ਬੋਲਿਆ - ਪਰ ਰੋਟੀ ਪਕਾਉਣ ਲਈ ਅੱਗ ਤੋਂ ਵੀ ਕੰਮ ਲਿਆ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਪੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹ।

ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ- ਬਸ ਕਰੋ, ਬਸ ਕਰੋ, ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਉਂਜ ਹੀ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰ
ਲਿਆ ਕਰੋ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਰਦੇ ਹੋ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਾਉਣ ਦੀ ਪਿਰਤ ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਹੁਣ
ਤਾਂ.....।

ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਕਬੀਰ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵ-ਸਮਾਨਤਾ

ਡਾ.ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਤੁੱਕ ਬੜੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ-

ਅਵਲ ਅਲਾ ਨੂਰ ਉਪਾਇਆ ਕੁਦਰਤ ਕੇ ਸਭ ਬੰਦੇ।
ਏਕ ਨੂਰ ਤੇ ਸਭ ਜਗ ਉਪਜਿਆ ਕਉਣ ਭਲੇ ਕੋ ਮੰਦੇ।

ਜਿਥੇ ਅੱਜ ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਨੂੰ ਬੜੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਕੂਮਤ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਸੀ, ਪਰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਸਭ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੀ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਹਾਥੀ ਅੱਗੇ ਸੁੱਟਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਹੈ-

ਭੁਜਾ ਬਾਂਧ ਭਿਲਾ ਕਰਿ ਡਾਰਿਓ।
ਹਸਤੀ ਕ੍ਰੋਧਿ ਮੂੰਡ ਮਹਿ ਮਾਰਿਓ।
ਹਸਤਿ ਭਾਗਿ ਕੈ ਚੀਸਾ ਮਾਰੈ।
ਇਆ ਮੂਰਤਿ ਕੈ ਹਉ ਬਲਿਹਾਰੈ।
ਆਹਿ ਮੇਰੇ ਠਾਕੁਰ ਤੁਮਰਾ ਜੋਰ।
ਕਾਜੀ ਬਕਿਬੋ ਹਸਤੀ ਤੋਰੁ।
ਰੇ ਮਹਾਵਤ ਤੁਝੁ ਡਾਰਉ ਕਾਟਿ।
ਇਸਹਿ ਤੁਰਾਵਹੁ ਘਾਲਹੁ ਸਾਟਿ।
ਹਸਿਤ ਨ ਤੋਰੈ ਧਰੈ ਧਿਆਨ।
ਵਾਕੈ ਰਿਦੈ ਬਸੈ ਭਗਵਾਨ।
ਕਿਆ ਅਪਰਾਧ ਸੰਤ ਹੈ ਕੀਨਾ।
ਬਾਂਧਿ ਪੋਟ ਕੁੰਚਰ ਕਉ ਦੀਨਾ।
ਕੁੰਚਰੁ ਪੋਟ ਲੈ ਲੈ ਨਮਸਕਾਰੈ।
ਬੂਝੀ ਨਹੀ ਕਾਜੀ ਅੰਧਿਆਰੈ।
ਤੀਨਿ ਬਾਰ ਪਤੀਆ ਭਰਿ ਲੀਨਾ।

ਮਨ ਕਠੋਰ ਅਜਹੂ ਨ ਪਤੀਨਾ।

ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਹਮਰਾ ਗੋਬਿੰਦੁ।

ਚਉਥੇ ਪਦ ਮਹਿ ਜਨ ਕੀ ਜਿੰਦ। (ਪੰਨਾ-860)

ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਵਾਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪੈਰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਗੰਗਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਗੰਗ ਗੁਸਾਇਨ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ।

ਜੰਜੀਰ ਬਾਂਧ ਕਰਿ ਖਰੇ ਕਬੀਰ।

ਮਨ ਨ ਡਿਗੈ ਤਨ ਕਾਹੇ ਡਰਾਇ।

ਚਰਨ ਕਮਲ ਚਿਤ ਰਹਿਓ ਸਮਾਇ।

ਗੰਗਾ ਕੀ ਲਹਿਰ ਮੇਰੀ ਟੂਟੀ ਜੰਜੀਰ।

ਮ੍ਰਿਗ ਛਾਲਾ ਪਰ ਬੈਠੇ ਕਬੀਰ।

ਉਸ ਯੁਗ ਵਿੱਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਕਾਰਨ ਇਤਨੀ ਸਜ਼ਾ ਸਹਿਣੀ ਪਈ ਉਹ ਵਿਚਾਰ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਬੜੇ ਬਲਵਾਨ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਾਹੇਵੰਦ ਸਾਬਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਦੋ ਮੁੱਖ ਕੌਮਾਂ ਸਨ- ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਘਟੀਆਂ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਸਲਾਮ ਉਸ ਵੇਲੇ ਰਾਜ ਧਰਮ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਹਕੂਮਤ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਹਕੂਮਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਸਵਾਬ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨੀਵਾਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਜੇ ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਕੋਲੋਂ ਚਾਂਦੀ ਮੰਗੇ ਤਾਂ ਉਸ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਅਧੀਨਗੀ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਸੋਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਭਾਵਨਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਕੇਵਲ ਉਹਨਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਗਲਤਾਨ ਸਨ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਸਬੰਧੀ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਮੁੱਲਾਂ ਜਾਂ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਇਸਲਾਮੀ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਸੀ। ਇਹ ਇਸਲਾਮੀ ਕਾਨੂੰਨ ਕੁਰਾਨ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਤ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਰਬੀ ਸੀ। ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੀ ਆਮ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ। ਕਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਮੌਲਵੀ ਇਸ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦਿਆਂ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੂਰਖ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ-

ਕਾਜੀ ਹੋਇ ਕੈ ਬਹੈ ਨਿਆਇ।

ਫੇਰੇ ਤਸਬੀ ਕਰੈ ਖੁਦਾਇ।

ਵਢੀ ਲੈ ਕੇ ਹਕ ਗਵਾਇ।

ਜੇ ਕੋ ਪੁਛੇ ਤ ਪੜ ਸੁਣਾਇ।

ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕਾਜ਼ੀ ਤੇ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਤੂੰ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਿੱਚ ਵਿਤਕਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈਂ। ਜੇ ਸੁੰਨਤ ਕਰਾਉਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੀ ਚੰਗਿਆਈ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੁੰਨਤ ਰੱਬ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਆਪ ਬੜੇ ਤਰਕਪੂਰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੁੰਨਤ ਕੇਵਲ ਮਰਦਾਂ ਲਈ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਸਤਰੀਆਂ ਕਦੀ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀਆਂ-

ਸਕਤ ਸਨੇਹ ਕਰਿ ਸੁੰਨਤ ਕਰੀਹੈ ਮੈ ਨ ਬਦਉਗਾ ਭਾਈ।

ਜਉ ਰੇ ਖੁਦਾਇ ਤੁਰਕ ਕਰੇਗਾ ਤਉ ਆਪੇ ਹੀ ਕਟ ਜਾਈ।

ਸੁੰਨਤ ਕੀਏ ਤੁਰਕ ਜੋ ਹੋਇਗਾ ਅਉਰਤ ਕਾ ਕਿਆ ਕਰੀਐ।
 ਅਰਧ ਸਰੀਰੀ ਨਾਰਿ ਨ ਛੋਡੈ ਤਾ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਰਹੀਐ।
 ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਕਾਜੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਹਿਤੀ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰੇ ਕੁਝ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਅਰਥਾਂ ਸਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾਂ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹੋਵੇਗਾ—
 ਕਬੀਰ ਮੁਲਾਂ ਮੁਨਾਰੇ ਕਿਆ ਚਢਹਿ ਸਾਂਈ ਨ ਬਹਰਾ ਹੋਇ।
 ਜਾ ਕਾਰਨਿ ਤੂੰ ਬਾਂਗ ਦੇਹਿ ਦਿਲ ਹੀ ਭੀਤਰਿ ਜੋਇ।
 ਹੇ ਮੁੱਲਾਂ, ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਮੁਨਾਰੇ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਦਾ ਤੈਨੂੰ ਆਪ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਜਿਸ ਰੱਬ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਖਾਤਰ ਤੂੰ ਬਾਂਗ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਉਸ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਵੇਖ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਸਿਰਫ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸੱਦ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਤਾਂ ਖੁਦਾ ਬੋਲਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਹਾਲਤ ਭੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਠੱਗਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।
 ਸੇਖ ਸਬੂਰੀ ਬਾਹਰਾ ਕਿਆ ਹਜ ਕਾਬੈ ਜਾਇ।
 ਕਬੀਰ ਜਾਕੀ ਦਿਲ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਤਾ ਕਉ ਕਹਾਂ ਖੁਦਾਇ।
 ਹੇ ਸ਼ੇਖ, ਜੇ ਤੇਰੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸੰਤੋਖ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਾਬੇ ਦਾ ਹੱਜ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਆਈ ਉਸ ਦੇ ਭਾਣੇ ਰੱਬ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।
 ਕਬੀਰ ਜੋਰੀ ਕੀਏ ਜੁਲਮ ਹੈ ਕਹਤਾ ਨਾਉ ਹਲਾਲ।
 ਦਫਤਰ ਲੇਖਾ ਮਾਂਗੀਐ ਤਬ ਹੋਇਗੋ ਕਉਨ ਹਵਾਲ।
 ਕਿਸੇ ਉੱਤੇ ਧੱਕਾ ਕਰਨਾ ਜੁਲਮ ਹੈ ਮੁੱਲਾਂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਬਿਸਮਿਲਾ ਆਖ ਕੇ ਜ਼ਿਬਹ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਿਬਹ ਕੀਤਾ ਜਾਨਵਰ ਰੱਬ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣ ਦੇ ਲਾਇਕ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਾਲ ਖੁਦਾ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਮਾਸ ਮੁੱਲਾਂ ਆਪ ਹੀ ਖਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਪ ਬਖਸ਼ੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਜਦੋਂ ਰੱਬ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਅਮਲਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ?
 ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਹਨ—
 ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਕਹੁ ਮਤ ਝੂਠੇ ਝੂਠਾ ਜੋ ਨ ਬਿਚਾਰੇ।
 ਜਉ ਸਭ ਮਹਿ ਏਕੁ ਖੁਦਾਇ ਕਹਤ ਹਉ ਤਉ ਕਿਉ ਮੁਰਗੀ ਮਾਰੇ।
 ਮੁਲਾਂ ਕਹਹੁ ਨਿਆਉ ਖੁਦਾਈ।
 ਤੇਰੇ ਮਨ ਕਾ ਭਰਮੁ ਨ ਜਾਈ।
 ਪਕਰਿ ਜੀਉ ਆਨਿਆ ਦੇਹ ਬਿਨਾਸੀ ਮਾਟੀ ਕਉ ਬਿਸਮਿਲਿ ਕੀਆ।
 ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਅਨਾਹਤ ਲਾਗੀ ਕਹੁ ਹਲਾਲ ਕਿਆ ਕੀਆ।
 ਕਿਆ ਉਜੂ ਪਾਕੁ ਕੀਆ ਮੁਹੁ ਧੋਇਆ ਕਿਆ ਮਸੀਤਿ ਸਿਰੁ ਲਾਇਆ।
 ਜਉ ਦਿਲ ਮਹਿ ਕਪਟੁ ਨਿਵਾਜ ਗੁਜਾਰਹੁ ਕਿਆ ਹਜ ਕਾਬੈ ਜਾਇਆ।
 ਤੂ ਨਾਪਾਕ ਪਾਕੁ ਨਹੀਂ ਸੂਝਿਆ ਤਿਸ ਕਾ ਮਰਮ ਨ ਜਾਨਿਆ।
 ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਭਿਸਤਿ ਤੇ ਚੂਕਾ ਦੋਜਕ ਸਿਉ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ।
 ਜਿਥੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਥੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਉਘਾੜਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੋਈ ਕਸਰ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬੜੀ ਤਰਸਯੋਗ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਚਾਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖਤਰੀ ਵੈਸ਼ ਅਤੇ ਸ਼ੂਦਰ। ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੰਡ ਕਰਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੀ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਜਨਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ

ਸਮਝਣ ਦੀ ਥਾਂ ਕੁਝ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਨੂੰ ਘਟੀਆ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਹੱਥੀਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਘਟੀਆ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਭਾਵੇਂ ਅਪਰਾਧ ਵੀ ਕਰੀ ਜਾਵੇ ਉਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਚਾਰ ਵਰਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੂਦਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜਾ ਹਾਲ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਗੱਡੀ ਇਹਨਾਂ ਆਸਰੇ ਹੀ ਚਲਦੀ ਸੀ। ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਇਹਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜਿਹੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਬਦਸਲੂਕੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਾਵਿਮਈ ਹੁਕ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ-

ਹਸਤ ਖੇਲਤ ਤੇਰੇ ਦੇਹੁਰੇ ਆਇਆ।
ਭਗਤਿ ਕਰਤ ਨਾਮਾ ਪਕਰ ਉਠਾਇਆ।
ਹੀਨਤੀ ਜਾਤਿ ਮੇਰੀ ਜਾਦਿਮ ਰਾਇਆ।
ਛੀਪੇ ਕੇ ਜਨਮਿ ਕਾਹੇ ਕਉ ਆਇਆ।

ਸੂਦੁ ਸੂਦੁ ਕਰਿ ਮਾਰ ਉਠਾਇਓ ਕਹਾ ਕਰਉ ਬਾਪ ਬੀਠਲਾ।
ਏ ਪੰਡੀਆ ਮੋਕਉ ਢੇਢ ਕਹਤ ਹੈ ਤੇਰੀ ਪੈਜ ਪਿਛੁਠੀ ਹੋਇਲਾ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਕੁੱਤਾ ਤਾਂ ਖੂਹ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਪਾਣੀ ਪੀ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਸੂਦਰ ਖੂਹ ਦੇ ਨੇੜਿਓਂ ਲੰਘ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਸੂਦਰ ਨੇ ਕਿਤੇ ਜਾਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਮਤਾ ਕਿਸੇ ਉੱਚੀ ਜਾਤ ਵਾਲੇ ਤੇ ਪਰਛਾਵਾਂ ਪੈ ਜਾਵੇ। ਸੂਦਰ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿੱਚ ਜਕੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਬਾਕੀ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਰਮਾ, ਵਰਮਾ, ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦੇ ਸਨ ਉੱਥੇ ਸੂਦਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਦਾਸ ਪਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਦਾਸ ਹੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਸਮਾਜ ਇਤਨੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੰਡਿਆ ਪਿਆ ਸੀ ਉਦੋਂ ਇੱਕ ਨੂਰ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਕਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਘਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਸ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਹਾਸਕਾਰ ਦੌਲਤ ਰਾਇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ- ਏਕ ਗਨੇਸ਼ ਕਾ ਪੁਜਾਰੀ ਥਾ, ਦੂਸਰਾ ਸੂਰਜ ਕਾ, ਤੀਸਰਾ ਸ਼ਿਵ ਕਾ, ਚੌਥਾ ਵਿਸ਼ਨੂ ਕਾ, ਪਾਂਚਵਾਂ ਰਾਮ ਕਾ, ਛਟਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਾ, ਸਾਤਵਾਂ ਹਨੂਮਾਨ ਕਾ, ਆਠਵਾਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕਾ, ਨਾਵਾਂ ਲਛਮਨ ਕਾ, ਦਸਵਾਂ ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰੀਆ ਕਾ, ਗਿਆਰਵਾਂ ਵੇਦਾਂਤੀ, ਬਾਰਹਵਾਂ ਕਰਮਕਾਂਡੀ, ਔਰ ਉਸ ਪਰ ਆਪਸ ਮੇਂ ਵਿਰੋਧ ਔਰ ਕੀਨਾ, ਮੁਲਕ ਕੀ ਜ਼ਬਾਨ ਏਕ ਨ ਥੀ, ਧਰਮ ਪੁਸਤਕੇਂ ਏਕ ਨ ਥੀ, ਜੋ ਤਮਾਮ ਹਿੰਦੂਓਂ ਪਰ ਹਾਵੀ ਹੋਂ, ਧਰਮ ਕੋਈ ਐਸਾ ਮਾਮਲਾ ਨ ਥਾ ਜਿਸਮੇਂ ਤਮਾਮ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਂ।

ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ- ਹਰ ਏਕ ਕਾ ਤਿਲਕ ਅਲਹਿਦਾ, ਤਿਲਕ ਕੀ ਸ਼ਕਲ ਅਲਹਿਦਾ, ਤਿਲਕ ਕਾ ਰੰਗ ਅਲਹਿਦਾ, ਮਾਲਾ ਕੇ ਮਨਕੇ ਜੁਦਾ, ਕਿਸੀ ਕੀ ਲਕੜੀ ਕੀ, ਕਿਸੀ ਕੀ ਤੁਲਸੀ ਕੀ, ਕਿਸੀ ਕੀ ਰੁਦ੍ਰਾਖ ਕੀ, ਕਿਸੀ ਕੀ ਸੁਰਖ, ਕਿਸੀ ਕੀ ਸਬਜ਼, ਕਿਸੀ ਕੀ ਸਿਆਹ, ਕਿਸੀ ਕੀ ਸਫੈਦ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ- ਜਿਨ ਲੋਗੋਂ ਕਾ ਨ ਮਜ਼ਹਬ ਏਕ, ਨਾ ਮੁਆਸ਼ ਏਕ, ਨਾ ਲਿਬਾਸ ਏਕ, ਨਾ ਖੁਸ਼ੀ ਏਕ, ਨਾ ਗਮੀ ਏਕ, ਨਾ ਮਿਜ਼ਾਜ ਏਕ, ਨਾ ਆਦਾਤ ਏਕ, ਨਾ ਬਹਿਸ਼ਤ ਏਕ, ਨਾ ਦੋਜ਼ਕ ਏਕ, ਏਕ ਐਸੀ ਗਰਤ ਮੇਂ ਗਾਰਤ, ਯਕਜ਼ਿਹਤੀ, ਇਤਫਾਕ ਔਰ ਕੌਮੀ ਹਮਦਰਦੀ ਕਾ ਨਾਮ ਕੁਜਾ।

ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਹਾਲਤ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦੀ। ਉਹ ਅਜੇਹੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਮੁਖੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਠਹਿਰਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਜਾਤ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ-

ਗਰਭਵਾਸ ਮਹਿ ਕੁਲ ਨਹੀ ਜਾਤੀ।

ਬ੍ਰਹਮ ਬਿੰਦੁ ਤੇ ਸਭ ਉਤਪਾਤੀ।
 ਕਹੁ ਰੇ ਪੰਡਤ ਬਾਮਨ ਕਬ ਕੇ ਹੋਇ।
 ਬਾਮਨ ਕਹਿ ਕਹਿ ਜਨਮ ਮਤਿ ਖੋਇ।
 ਜੋ ਤੂ ਬ੍ਰਹਮਣ ਬ੍ਰਹਮਣੀ ਜਾਇਆ।
 ਤਉ ਆਨ ਬਾਟ ਕਾਹੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।
 ਤੁਮ ਕਤ ਬ੍ਰਹਮਣ ਹਮ ਕਤ ਸੂਦ।
 ਹਮ ਕਤ ਲੋਹੂ ਤੁਮ ਕਤ ਦੂਧ।
 ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰੇ।
 ਸੋ ਬ੍ਰਹਮਣ ਕਹੀਅਤ ਹੈ ਹਮਾਰੇ।

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ੂਦਰ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਦੇ। ਸਗੋਂ ਉਹ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਮਾਣ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ-

ਕਬੀਰ ਮੇਰੀ ਜਾਤ ਕਉ ਸਭ ਕੋ ਹਸਨੇਹਾਰ।
 ਬਲਿਹਾਰੀ ਇਸ ਜਾਤ ਕਉ ਜਿਹ ਜਪਿਓ ਸਿਰਜਨਹਾਰ।

ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਜੁਲਾਹਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨੀਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਾਂ ਸਭ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਵਸਦਾ ਹੈ-

ਕਬੀਰ ਜਾਤਿ ਜੁਲਾਹਾ ਕਿਆ ਕਰੈ ਹਿਰਦੈ ਬਸੈ ਗੁਪਾਲ।
 ਕਬੀਰ ਰਮਈਆ ਕੰਠ ਮਿਲੁ ਚੂਕਹਿ ਸਰਬ ਜੰਜਾਲ।

ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜਾਤ ਉਹ ਮਾੜੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ-

ਕਬੀਰ ਸੋਈ ਕੁਲ ਭਲੀ ਜਾ ਕੁਲ ਹਰਿ ਕੋ ਦਾਸੁ।
 ਜਿਹ ਕੁਲ ਦਾਸੁ ਨਾ ਉਪਜੈ ਸੋ ਕੁਲ ਢਾਕ ਪਲਾਸੁ।

ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਹਲਦੀ ਅਤੇ ਚੂਨੇ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦਿੰਦਿਆਂ ਜਾਤ ਵਰਨ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ ਹੈ-

ਕਬੀਰ ਹਰਦੀ ਪੀਅਰੀ ਚੂਨਾ ਊਜਲ ਭਾਇ।
 ਰਾਮ ਸਨੇਹੀ ਤਉ ਮਿਲੈ ਦੋਨਉ ਬਰਨ ਗਵਾਇ।
 ਕਬੀਰ ਹਰਦੀ ਪੀਰਤਨੁ ਹਰੈ ਚੂਨ ਚਿਹਨ ਨ ਰਹਾਇ।
 ਬਲਿਹਾਰੀ ਇਹ ਪ੍ਰੀਤਿ ਕਉ ਜਿਹ ਜਾਤਿ ਬਰਨੁ ਕੁਲੁ ਜਾਇ।

ਭਾਵ, ਹਲਦੀ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਚੂਨਾ ਸਫੈਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਤਦੋਂ ਮਿਲਿਆ ਸਮਝੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉੱਚੀ ਅਤੇ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਤਕਰਾ ਮਿਟਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਜੋਤ ਵੇਖਣ ਦੀ ਸੂਝ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਹਲਦੀ ਆਪਣਾ ਪੀਲਾ ਰੰਗ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਚੂਨੇ ਦਾ ਚਿੱਟਾ ਰੰਗ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤਿ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰੋਂ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤਿ ਵਾਲੀ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਮਿਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉੱਚੀ ਜਾਤ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਚਤਾ ਦਾ ਮਾਣ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੀਤ ਤੋਂ ਬਲਿਹਾਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜਾਤ ਵਰਨ ਕੁਲ ਦਾ ਭੇਦ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਰੱਬ ਨਾ ਕੇਵਲ ਮਸੀਤ ਵਿੱਚ ਵਸਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਸਗੋਂ ਉਹ ਤਾਂ ਹਰ ਥਾਂ ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਕਰਮਕਾਂਡ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ-

ਅਲਹੁ ਏਕੁ ਮਸੀਤਿ ਬਸਤੁ ਹੈ ਅਵਰੁ ਮੁਲਖੁ ਕਿਸ ਕੇਰਾ।

ਹਿੰਦੂ ਮੂਰਤਿ ਨਾਮ ਨਿਵਾਸੀ ਦੁਹ ਮਹਿ ਤਤੁ ਨ ਹੇਰਾ ।
 ਅਲਹੁ ਰਾਮ ਜੀਵਹੁ ਤੇਰੇ ਨਾਈ ।
 ਤੂ ਕਰਿ ਮਿਹਰਾਮਤਿ ਸਾਈ । ਰਹਾਉ ।
 ਦਖਨ ਦੇਸ ਹਰੀ ਕਾ ਬਾਸਾ ਪਛਿਮਿ ਅਲਹੁ ਮੁਕਾਮਾ ।
 ਦਿਲ ਮਹਿ ਖੋਜਿ ਦਿਲੈ ਦਿਲਿ ਖੋਜਹੁ ਏਹੀ ਠਉਰ ਮੁਕਾਮਾ ।
 ਬ੍ਰਹਮਨ ਗਿਆਸ ਕਰਹਿ ਚਉਬੀਸਾ ਕਾਜੀ ਮਾਹਿ ਰਮਜਾਨਾ ।
 ਗਿਆਰਹ ਮਾਸ ਪਾਸ ਕੈ ਰਾਖੈ ਏਕੈ ਮਾਹਿ ਨਿਧਾਨਾ ।
 ਕਹਾ ਉਡੀਸੇ ਮਜਨੁ ਕੀਆ ਕਿਆ ਮਸੀਤਿ ਸਿਰੁ ਨਾਏ ।
 ਦਿਲ ਮਹਿ ਕਪਟੁ ਨਿਵਾਜ ਗੁਜਾਰੈ ਕਿਆ ਹਜ ਕਾਬੈ ਜਾਏ ।
 ਏਤੇ ਅਉਰਤ ਮਰਦਾ ਸਾਜੇ ਏ ਸਭ ਰੂਪ ਤੁਮਾਰੇ ।
 ਕਬੀਰ ਪੂੰਗਰਾ ਰਾਮ ਅਲਹ ਕਾ ਸਭ ਗੁਰ ਪੀਰ ਹਮਾਰੇ ।
 ਕਹਤ ਕਬੀਰ ਸੁਨਹੁ ਨਰ ਨਰਵੈ ਪਰਹੁ ਏਕ ਕੀ ਸਰਨਾ ।
 ਕੇਵਲ ਨਾਮ ਜਪਹੁ ਰੇ ਪ੍ਰਾਨੀ ਤਬ ਹੀ ਨਿਹਚੈ ਤਰਨਾ ।

ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਿਮ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਭਾਵੇਂ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਅੱਜ ਦੇ ਯੁਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਉੱਨਾ ਹੀ ਸਾਰਥਕ ਹੈ ਕਿਉਂ ਕਿ ਜਾਤਪਾਤ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਅਜੇ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਅੱਜ ਧਰਮਾਂ, ਕੌਮਾਂ, ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਫਸਾਦ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਰੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨੂਰ ਤੋਂ ਉਪਜੀ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜੋਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰਸਿਧ ਰਚਨਾ ਵਾਰ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹਨ, ਗਾਉਣ ਅਤੇ ਸੁਣਨ ਯੋਗ ਹੈ-

ਅਵਲਿ ਅਲਹ ਨੂਰ ਉਪਾਇਆ ਕੁਦਰਤਿ ਕੇ ਸਭ ਬੰਦੇ ।
 ਏਕ ਨੂਰ ਤੇ ਸਭ ਜਗੁ ਉਪਜਿਆ ਕਉਨ ਭਲੇ ਕੇ ਮੰਦੇ ।
 ਲੋਗਾ ਭਰਮ ਨ ਭੂਲਹੁ ਭਾਈ ।
 ਖਾਲਕ ਖਲਕ ਖਲਕ ਮਹਿ ਖਾਲਕ ਪੂਰਿ ਰਹਿਓ ਸਰਬ ਠਾਈ ।
 ਮਾਟੀ ਏਕ ਅਨੇਕ ਭਾਂਤਿ ਕਰਿ ਸਾਜੀ ਸਾਜਨਹਾਰੇ ।
 ਨਾ ਕਿਛੁ ਪੋਚ ਮਾਟੀ ਕੇ ਭਾਡੇ ਨਾ ਕਿਛੁ ਪੋਚ ਕੁੰਭਾਰੇ ।
 ਸਭ ਮਹਿ ਸਚਾ ਏਕੋ ਸੋਈ ਤਿਸ ਕਾ ਕੀਆ ਸਭ ਕਿਛੁ ਹੋਈ ।
 ਹੁਕਮਿ ਪਛਾਨੈ ਸੁ ਏਕੋ ਜਾਨੈ ਬੰਦਾ ਕਹੀਐ ਸੋਈ ।
 ਅਲਹੁ ਅਲਖ ਨ ਜਾਈ ਲਖਿਆ ਗੁਰਿ ਗੁਰੁ ਦੀਨਾ ਮੀਠਾ ।
 ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਮੇਰੀ ਸੰਸਾ ਨਾਸੀ ਸਰਬ ਨਿਰੰਜਨ ਡੀਠਾ ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ

*ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ (ਡਾ.)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਨੌਵੇਂ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਸਬੰਧੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਨਾ ੬੪੨ 'ਤੇ ਉਚਾਰਦਿਆਂ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸੋਰਠਿ ਸਰਲ, ਰਸੀਲਾ ਤੇ ਸੁਰੀਲਾ ਰਾਗ ਹੈ ਪਰ ਸਦਾ ਸੁਹਾਵਣਾ ਤਾਂ ਹੀ ਲਗੇਗਾ ਜੇ ਹਰੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਢੰਢੋਲੇਗਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਇਸ ਰਾਗ ਸਬੰਧੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਨਾਲ ਉਹ ਰਸ ਪੀਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਦੀ ਵੀ ਫਿੱਕਾ ਭਾਵ ਬੇਸੁਆਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੋਰਠਿ ਨੂੰ ਰਾਗ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸੰਗੀਤ ਜਗਤ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸੋਰਠੀ ਰਾਗਣੀ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਸੋਰਠਿ ਨੂੰ ਸੌਰਾਸਟ੍ਰ, ਕਾਠੀਆਵਾੜ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਰਾਗਣੀ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਹੈ। ਸੌਰਾਸਟ੍ਰ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸੋਰਠਿ ਬੀਜਾ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਗਾਥਾ ਵੀ ਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਗਣੀ ਵੀ ਇਸੇ ਇਲਾਕੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ। ਮਿਹਰਬਾਨ ਵਾਲੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁਰਾਸਟ੍ਰ ਵਿਖੇ ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਇਉਂ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਦੇ ਇਲਾਕਾਈ ਰਾਗ ਹੋਣ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:

ਤਬ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਿ ਜਿ, ਮਰਦਾਨਿਆ, ਕਰੁ ਦਿਖਾ, ਸੋਰਠਿ ਰਾਗੁ। ਤਬ ਮਰਦਾਨੇ ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਕਿਆ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਕਰਿ। ਮਰਦਾਨੇ ਜਿ ਸੋਰਠਿ ਅਲਾਪੀ ਅਰੁ ਬਾਬਾ ਜੀ ਖੁਸੀ ਭਇਆ। ਤਬ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਪਹਿ ਮਰਦਾਨੇ ਕਹਿਆ ਜਿ, ਰਾਗ ਤਾਂ ਸਭਿ ਭਲੇ ਹੈਨਿ ਪਣੁ ਜੀ ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਸਭਨਾ ਰਾਗਾਂ ਮਹਿ ਖਰਾ ਸੋਹਾਵਣਾ ਰਾਗੁ ਹੈ। ਤਬ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਿਆ ਜਿ, ਮਰਦਾਨਿਆ, ਤੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਕਿਤੁ ਸੋਹਾਵਣਾ ਲਗਦਾ ਹੈ? ਕਹੈ, ਜੀ, ਨਾਹੀ ਜਾਣਦਾ ਜਿਉ ਹੈ, ਤਿਉਂ ਕਹਿ ਸੁਣਾਈਐ। ਤਬ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਬਾਣੀ ਬੋਲੀ (ਸਲੋਕੁ ਵੇਖੋ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 642) ਤਬ ਮਰਦਾਨਾ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੀ ਚਰਨੀਂ ਲਾਗਾ, ਕਹਣੇ ਲਾਗਾ, ਸੇ ਐਸੇ ਰਾਗ ਤੂੰ ਹੈ ਕਰਹਿ, ਤੁਮ ਹੀ ਤੇ ਐਸਾ ਰਾਗੁ ਹੋਇ ਜੀ, ਹੋਰੁ ਕਵਣੁ ਕਰਿ ਸਕੈ?

ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਂਗ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪਦੇ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਦਿਆਂ ਦੇ ਗਾਇਨ ਵਿਚ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਂਗੂ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗ੍ਰੰਥ *ਸਰਬ ਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ* ਹੈ ਜੋ ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਉਤਮ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ-ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ 12 ਪਦੇ, 4 ਅਸਟਪਦੀਆਂ; ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਨੇ 12 ਪਦੇ, 3 ਅਸਟਪਦੀਆਂ; ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਨੇ 9 ਪਦੇ, 1 ਵਾਰ; ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ 9 ਪਦੇ, 3 ਅਸਟਪਦੀਆਂ; ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨੇ 12 ਪਦਿਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਦੇ 11, ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ 3, ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਦੇ 7 ਅਤੇ ਭਗਤ ਭੀਖਣ ਦੇ 3 ਪਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਸ ਰਾਗ ਅਧੀਨ ਅੰਕਿਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਰਾਗ ਸਬੰਧੀ ਆਪਣੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਗ ਧਿਆਨ ਪਰੰਪਰਾ ਵਾਂਗੂ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਰਾਗ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਿਆਂ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਗ ਧਿਆਨ ਸਿਰਲੇਖ ਸਿਰਜੇ ਹਨ। ਸੰਗੀਤ ਦਰਪਣ ਦੇ ਸਲੋਕ 86 ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਸੋਰਠੀ (ਸੰਗੀਤ) ਦਾ ਧਿਆਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ, *ਜਿਸਨੇ ਉੱਚੇ ਅਤੇ ਪੁਸ਼ਟ ਸਰੀਰ ਉੱਤੇ ਸੁੰਦਰ ਹਾਰ (ਗਹਿਣੇ) ਪਹਿਨ ਰਖੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦਾ ਚਿਤ, ਕੰਨ ਵਿਚ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਕਮਲ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਮੰਡਰਾ ਰਹੇ*

ਭੰਵਰੇ ਦੀ ਗੁੰਜਾਰ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਉਚਾਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਬਾਂਹ ਸਥਿਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਕੋਲ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਨਾ ੬੪੨ 'ਤੇ ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਧਿਆਨ ਬਾਰੇ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਸੋਰਠਿ ਨੂੰ ਇਕ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਿਤਾਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਪਤੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਰਿਝਾਉਣਾ, ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣਾ, ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ, ਮਨ ਦੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਨਾ, ਨਾਮ ਸਿੰਗਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠਣਾ ਹੈ, ਅਜਿਹੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪਿਆਰ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਸਤਿਕ ਉਤੇ ਭਾਗਾਂ ਦਾ ਟਿੱਕਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਭਾਗ ਜਾਗਦੇ ਹਨ।

ਸੰਗੀਤ ਦਰਪਣ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਸਿੰਗਾਰ, ਮਨ ਭੰਵਰੇ ਦੀ ਗੁੰਜਾਰ ਕਾਰਨ ਉਚਾਟ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਜਾਣਾ ਆਦਿ ਵਰਗੇ ਵਰਣਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੋਰਠਿ ਸਬੰਧੀ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਇਸਤਰੀ ਪਤੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਰਿਝਾਉਣ ਲਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਰਣਨ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਯੋਗ ਜਿਥੇ ਸੁਰਾਤਮਕ ਅਤੇ ਰਸਾਤਮਕ ਬੋਧ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ, ਉਥੇ ਇਸ ਦੇ ਭਾਵਾਤਮਕ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਖੋਂ ਪਰੋਖੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਗੋਂ ਸੁਚੇਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਅਧੀਨ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਾਗ ਧਿਆਨ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਧਿਆਨ ਸਬੰਧੀ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸਦੇ ਰਾਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਕਤਾ ਦਾ ਇਕ ਅਨੂਪਮ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਆਰਟਿਸਟ ਸ. ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਲਾ ਵਿਚ ਖੂਬ ਚਿਤਾਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਰੂਪ ਇਥੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਗੰਭੀਰ, ਵੈਰਾਗਮਈ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੁਕਵਾਂ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਵਾਨ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਨੂੰ ਖਮਾਜ ਥਾਟ ਦਾ ਰਾਗ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਸੁਰਾਤਮਕ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਨਿਸ਼ਾਦ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਸ਼ੁਧ ਸੁਰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕੋਮਲ ਗੰਧਾਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ ਰੇ ਗ (ਕੋਮਲ), ਸ ਰੇ, ਮ ਪ ਧ ਸ (ਤਾਰ ਸਪਤਕ) ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰਾਗ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਗੰਧਾਰ ਸ਼ੁੱਧ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਵਰੋਹ ਵਿਚ ਮ ਤੋਂ ਰੇ ਦੀ ਮੀਂਡ ਮ ਗ ਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਰਨੀ ਉਚਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਆਰੋਹ ਵਿਚ ਗੰਧਾਰ ਅਤੇ ਪੈਵਤ ਸੁਰ ਵਰਜਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਵਰੋਹ ਵਿਚ ਗੰਧਾਰ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਜਾਤੀ ਔੜਵ-ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਾਦੀ ਸੁਰ ਰਿਸ਼ਬ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦੀ ਸੁਰ ਪੈਵਤ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਵਾਦੀ ਸੁਰ ਰਿਸ਼ਭ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦੀ ਸੁਰ ਪੰਚਮ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਗਾਇਨ ਸਮਾਂ ਰਾਤ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਪਹਿਰ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਬਾਟਾਦ, ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ - ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਾਗ ਨਿਰਣਾਇਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਇਹ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਮਾਣਕ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਆਰੋਹ ਸ ਰੇ ਮ ਪ, ਨੀ ਸ (ਤਾਰ ਸਪਤਕ); ਅਵਰੋਹ ਸ (ਤਾਰ ਸਪਤਕ) ਰੇ(ਤਾਰ ਸਪਤਕ) ਨੀ (ਕੋਮਲ) ਧ ਪ, ਮ ਪ ਧ ਮ ਰੇ (ਸ਼ੁਧ ਗੰਧਾਰ ਦੀ ਮੀਂਡ ਯੁਕਤ ਰਿਸ਼ਬ) ਨੀ (ਮੰਦਰ ਸਪਤਕ) ਸ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਅੰਗ ਸ ਰੇ, ਮ ਪ, ਨੀ (ਕੋਮਲ) ਧ, ਪ, ਧ ਮ ਰੇ(ਸ਼ੁਧ ਗੰਧਾਰ ਦੀ ਮੀਂਡ ਯੁਕਤ ਰਿਸ਼ਬ), ਨੀ (ਮੰਦਰ ਸਪਤਕ) ਸ ਹੈ।

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਰਚਨਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਰਾਗ ਅਧੀਨ ਅਨੇਕਾਂ ਸੁਰਲਿਪੀਬੱਧ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਬਟਾਬਾਦ, ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ - ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਗੰਧਰਵ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ (ਲੇਖਕ), ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੀਬਰ, ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਪਰਮਜੋਤ ਸਿੰਘ, ਸ. ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਰਘੁਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ।

ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਨੂੰ ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜ਼ਖਮੀ, ਭਾਈ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ (ਲੇਖਕ), ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਯੂ.ਕੇ., ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਪ੍ਰਿਤਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਪਰਮਜੋਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਚੰਦਨ, ਭਾਈ ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰੰਗੀਲਾ, ਭਾਈ ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤਾਨ, ਭਾਈ ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਨਿਵੇਦਿਤਾ ਸਿੰਘ, ਸ. ਅਲੰਕਾਰ ਸਿੰਘ, ਬੀਬੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ - ਬੀਬੀ ਅਜੀਤ ਕੌਰ, ਬੀਬੀ ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ - ਬੀਬੀ ਕੀਰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਬਾਖੂਬੀ ਗਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਸੀਂ www.gurmatsangeetpup.com, www.sikhrelics.com, www.jawadditaksal.org, www.sikhsangeet.com, www.vismaadnaad.org, www.youtube.com ਵੈਬਸਾਈਟਜ਼ 'ਤੇ ਸੁਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

*ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਮੁਖੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਚੇਅਰ - ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

National workshop on Indian Classical Music and Gurmat Sangeet

The subject of Indian Classical Music and Gurmat Sangeet is a part of our curriculum and required to be taught in a manner that the legacy must be preserved intact. For this workshops should be conducted regularly to promote the subject so that our culture and heritage could be transmitted well to the coming generations. First National workshop on Indian Classical Music and Gurmat Sangeet was held at R.R.M.K. Arya Mahila Mahavidyalaya, Pathankot. This workshop was organized by Dr. Narendra Kaur, Head Dept. of Music. There was an expert talk and performance by Dr. Gurnam Singh, Head Dept. of Gurmat Sangeet and Dean, Punjabi University Patiala. Dr. Amit Mahajan, SDM Pathankot was the chief guest of this event. Dr. Gurnam Singh very well explained about the differences and similarities of Indian classical music and Gurmat Sangeet. His performance on Gurmat Sangeet was mesmerizing and spiritually elevated. This workshop was mainly aimed at providing the audience with practical aspect of Indian Classical music and Gurmat Sangeet. An overwhelming response was received to the department from the participants of various institutes. Teachers and scholars from Amritsar, Ropar, Jammu, Batala, Gurdaspur, Patiala and Pathankot participated in the workshop.

ਡਾ.ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੰਗੀਤ ਪੁਸਤਕਾਂ : ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ, ਸਾਰਥਕਤਾ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ

*ਡਾ.ਰਿਸ਼ਪਾਲ ਸਿੰਘ

ਸੰਗੀਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਚੇਅਰ ਦੇ ਬਾਨੀ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਕਿਸੇ ਜਾਣ-ਪਹਿਚਾਣ ਦਾ ਮੁਹਤਾਜ ਨਹੀਂ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸਰਦਾਰ ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਚਰਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ 17 ਅਪਰੈਲ 1959 ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਮਾਤ ਖੇੜਾ, ਤਹਿ. ਬਿਲਾਸਪੁਰ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਰਾਮਪੁਰ (ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਮਿਲੀ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਇਕ ਉੱਤਮ ਕੀਰਤਨਕਾਰ ਸਨ। ਆਪ ਦੀ ਆਰੰਭਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਆਰੰਭ ਹੋਈ। ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਵਿਧੀਵਤ ਤਾਲੀਮ ਸੰਗੀਤਾਚਾਰੀਆ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਉਸਤਾਦ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਤਾਦ ਬਾਕੁਰ ਹੁਸੈਨ ਪਾਸੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ। ਵਿਭਿੰਨ ਘਰਾਣਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗੀਤਕ ਤਾਲੀਮ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆਤਮਕ ਖੇਤਰ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ ਆਪ ਦੇ ਅਣਥੱਕ ਯਤਨ ਸੰਗੀਤ ਖੇਤਰ ਲਈ ਮੀਲ ਪੱਥਰ ਸਾਬਤ ਹੋਏ। ਆਪ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਕਿਰਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਖੇਤਰ ਦੇ ਪਰਪੱਕ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਧਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਿਆ। ਸਿਧਾਂਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਆਪ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਕਲਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਲਗਭਗ 65 ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਅਤੇ 41 ਪੁਸਤਕਾਂ (ਬਤੌਰ ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਕ) ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਆਪ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਮੁੱਖੀ ਅਤੇ ਡੀਨ (ਆਰਟਸ ਐਂਡ ਕਲਚਰ ਫੈਕਲਟੀ) ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਆਪ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਮੁੱਖੀ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਰਤ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਤੀ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵਰਣਿਤ 31 ਮੁੱਖ ਰਾਗ ਅਤੇ 31 ਰਾਗ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਕੇ ਇਕ ਸੁਘੜ ਕੀਰਤਨਕਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿਤਾ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸਦਕਾ ਆਪ ਨੂੰ 1992 ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਅਵਾਰਡ, 2001 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਰਾਗੀ ਅਵਾਰਡ, 2003 ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਨਾਟਕ ਅਕਾਦਮੀ ਵੱਲੋਂ ਸੀਨੀਅਰ ਫੈਲੋਸ਼ਿਪ, 2006 ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਅਵਾਰਡ, 2010 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸੰਗੀਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵੱਡਮੁਲੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਸਟੇਟ ਅਵਾਰਡ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸੰਗੀਤ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ (ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ, ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ) ਨਾਮ ਸਬੰਧਿਤ ਵਿਸ਼ਾਗਤ ਅਤੇ ਖੋਜ-ਪੂਰਨ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸੰਗੀਤ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾਈਆਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੰਗੀਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤਾਰਾ ਜੀ ਹੁਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਧਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਲਗਭਗ 15 ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਵੇਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੁਆਰਾ 1989 ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਅਰੰਭਤਾ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਮਕਰਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਜੁਝਾਰੂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੇ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਜੁਝਾਰੂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੰਗੀਤ ਜਿਹੀ ਕੋਮਲ ਕਲਾ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ ਉਪਰਾਲਿਆਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਅਣਗੌਲੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨਾ ਲੇਖਕ ਦਾ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸੰਗੀਤਕ ਮਹੱਤਤਾ ਦਸਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਧਰੁਪਦ, ਧਮਾਰ, ਖਿਆਲ, ਟੱਪਾ, ਠੁਮਰੀ, ਕਾਫੀ, ਦਾਦਰਾ, ਗਜਲ ਅਤੇ ਕੱਵਾਲੀ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉੱਪਰ ਝਾਤ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ (ਗਾਇਕਾਂ, ਵਾਦਕਾਂ ਅਤੇ

ਸੰਗੀਤਾਚਾਰੀਆ) ਅਨੁਸਾਰ ਵੰਡਿਆ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ, ਭਾਈ ਸ਼ਹਿਨਾਜ਼, ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਬਲਵੰਡ, ਸਾਦੂ ਅਤੇ ਬਾਦੂ ਨਾਮੀ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਪਰਿਚਿਤ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ 24 ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਗਾਇਕਾਂ (ਉਸਤਾਦ ਬੰਨੇ ਖਾਂ ਪੰਜਾਬੀ, ਉਸਤਾਦ ਅਲੀ ਬਖਸ਼, ਸੁਆਮੀ ਹਰਿਵੱਲਭ, ਨਾਥ ਜੀ ਬਟਾਲੇ ਵਾਲੇ, ਪੰਡਿਤ ਗੁੱਜਰ ਰਾਮ ਵਾਸੂਦੇਵ ਰਾਗੀ, ਉਸਤਾਦ ਨੀਆਂ ਜਾਨ, ਹਕੀਮ ਚਾਨਣ ਰਾਮ, ਉਸਤਾਦ ਪਿਆਰੇ ਖਾਂ, ਉਸਤਾਦ ਸੇਂਦੇ ਖਾਂ, ਭਗਤ ਮੰਗਤ ਰਾਮ, ਉਸਤਾਦ ਆਸ਼ਿਕ ਅਲੀ, ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ, ਉਸਤਾਦ ਬੜੇ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਖਾਂ ਸਾਹਿਬ, ਉਸਤਾਦ ਬਰਕਤ ਅਲੀ, ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਸੈਣੀ, ਮਾਸਟਰ ਰਤਨ, ਨੀਆਂ ਤੁਵੱਕਲ ਖਾਂ, ਉਸਤਾਦ ਅਬਦੁਲ ਰਹਿਮਾਨ, ਪਦਮ ਸ਼੍ਰੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ, ਉਸਤਾਦ ਨਜ਼ਾਕਤ ਅਲੀ ਸਲਾਮਤ ਅਲੀ, ਉਸਤਾਦ ਬਾਕੂਰ ਹੁਸੈਨ, ਉਸਤਾਦ ਮੁਨੱਵਰ ਅਲੀ, ਉਸਤਾਦ ਤਿਰਲੋਚਣ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘ ਬੰਧੂ) ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਬੰਧੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਕੀ ਦੇਣ ਹੈ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਚਾਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਵਾਦਕਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਮਹਿਬੂਬ ਅਲੀ, ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਮਹੰਤ ਗੱਜਾ ਸਿੰਘ, ਉਸਤਾਦ ਮੁਹੰਮਦ ਸਰੀਫ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਯੋਗਦਾਨ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਚਾਰ ਤਬਲਾ ਵਾਦਕਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਤਾਦ ਮਲੰਗ ਖਾਂ, ਉਸਤਾਦ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ, ਉਸਤਾਦ ਕਾਦਰ ਬਖਸ਼, ਉਸਤਾਦ ਲਛਮਣ ਦਾਸ ਅਤੇ ਚਾਰ ਸੰਗੀਤਾਚਾਰੀਆ ਵਿੱਚ ਪੰਨਾ ਲਾਲ ਗੁਸਾਈ, ਪੰਡਿਤ ਦਲੀਪ ਚੰਦਰ ਬੇਦੀ, ਪੰਡਿਤ ਹਰੀਸ਼ ਚੰਦਰ ਬਾਲੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਰੋਚਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਈ ਹੈ।

ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਅਜਿਹੇ ਵਿਦਵਾਨ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪਰਿਚੈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਮੂਲ ਵਿਰਾਸਤ ਨਾਲ ਤਾਂ ਜੁੜੇ ਰਹੇ ਪਰੰਤੂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਛਾਣ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੇ ਬਦਲਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੇ ਉਪਾਅ ਸੁਝਾਏ ਹਨ। ਸਮੁੱਚੀ ਪੁਸਤਕ ਉੱਪਰ ਝਾਤ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਛਾਣ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਕੁਝ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਉਗਲੇ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸੋਮਦੱਤ ਬੱਟੂ, ਸ਼ਰੁਤੀ ਰਤਨ ਸ਼ਰਮਾ, ਪ੍ਰੋ. ਹਰੀਦੇਵ, ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ, ਬਲਦੇਵ ਰਾਜ ਵਰਮਾ, ਬਲਦੇਵ ਸ਼ਰਨ ਨਾਰੰਗ, ਪਦਮ ਸ਼੍ਰੀ ਰਤਨ ਲਾਲ ਦੀਪਕ, ਪੰਡਿਤ ਯਸ਼ਪਾਲ, ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਠੁਮਰੀ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਕਾਲੇ ਰਾਮ ਜੀ, ਜਦਕਿ ਇਹ ਸੰਗੀਤ ਕਲਾਕਾਰ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਜੇਕਰ ਇਹਨਾਂ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਹਿਚਾਣ ਵੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਸੋਨੇ ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਵਾਲੀ ਕਹਾਵਤ ਸੱਚ ਹੋ ਨਿਬੜਦੀ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੇਖਕ ਦਾ ਅਗਲੇਰਾ ਕਾਰਜ ਵੀ ਹੋਵੇ।

ਸੰਗੀਤ ਨਿਬੰਧਾਵਲੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੁਆਰਾ 1991 ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਚਲਿਤ, ਲੋੜੀਂਦੇ ਅਤੇ ਅਣਗੌਲੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਸਬੰਧੀ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਇੱਕਠਾ ਕਰਕੇ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤ ਪੱਧਤੀ ਅਤੇ ਕਰਨਾਟਕੀ ਸੰਗੀਤ ਪੱਧਤੀ ਦੀਆਂ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ, ਵਿਭਿੰਨਤਾਵਾਂ, ਦੋਵਾਂ ਪੱਧਤੀਆਂ ਵਿੱਚਲੇ ਤਾਲਾਂ ਦਾ ਵੱਖਰੇਵਾਂ ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਪੱਧਤੀਆਂ ਦੇ ਥਾਟਾਂ ਦੇ ਵੱਖਰੇਵੇਂ ਨੂੰ ਸਰਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਧਰੁਪਦ, ਧਮਾਰ, ਖਿਆਲ, ਠੁਮਰੀ, ਟੱਪਾ, ਚਤੁਰੰਗ, ਸ਼ਬਦ, ਭਜਨ, ਗਜਲ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲਕਸ਼ਣ ਗੀਤ, ਧਰੁਪਦ, ਧਮਾਰ, ਖਿਆਲ ਅਤੇ ਤਰਾਨਾ ਆਦਿ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਵਰਲਿਪੀਆਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜੋ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹਨ। ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਥਾਟ, ਰਾਗ, ਸਮਾਂ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਕੰਠ ਸਾਧਨਾ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉੱਪਰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਜਾਂ ਨੂੰ ਤੱਤ ਵਾਦਿਅ, ਸੁਸ਼ਿਰ ਵਾਦਿਅ, ਘਨ ਵਾਦਿਅ ਅਤੇ ਅਵਨੱਧ ਵਾਦਿਅ ਅਨੁਸਾਰ ਵੰਡਿਆ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਅਤੀਤ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਔਕੜਾਂ ਸਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵਾਚਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਫਿਲਮੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸਬੰਧ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਯੋਗਦਾਨ, ਲਲਿਤ ਕਲਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸਥਾਨ, ਕੱਥਕ ਦਾ ਸਥਾਨ, ਪੰਜਾਬ, ਹਿਮਾਚਲ ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਲੋਕ ਨਾਚ ਆਦਿ ਨਾਮੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰੰਥਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ

ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਭਰਤ, ਮਤੰਗ, ਸ਼ਾਰੰਗਦੇਵ, ਪੰਡਿਤ ਲੋਚਨ, ਪੁੰਡਰੀਕ ਵਿੱਠਲ, ਰਾਮਾਮਾਤਿਆ, ਦਮੋਦਰ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਨਿਵਾਸ ਹੁਰਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ।

ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਸਮੁੱਚੀ ਸਮੱਗਰੀ ਨਿਬੰਧਾਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਨਿਬੰਧ ਸ਼ਮਿਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਰਲ ਅਤੇ ਸਮਝਣਯੋਗ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਮੂਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਧਰੁਪਦ ਅਤੇ ਧਮਾਰ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਵਰਲਿਪੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣ ਸਵਰੂਪ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਹਿਮ ਸੋਮਾ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਗਾਇਨ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ 1999 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਰਾਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸੰਗੀਤ ਜਗਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਜਗਤ ਲਈ ਇੱਕ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਰੋਤਾਂ ਅਤੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ, ਰਚਨਾਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵਰਲਿਪੀਬੱਧ ਕਰਕੇ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਰੋਸਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ ਸੰਕਲਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਉਣੀਆਂ ਗਾਇਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਬੰਦਿਸ਼ ਕਾਵਿ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਖਿਆਲ ਗਾਇਨ ਨੂੰ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਦਾਰੰਗ, ਅਦਾਰੰਗ, ਮਨਰੰਗ, ਗੁਲਾਮ ਨਬੀ ਸ਼ੇਰੀ, ਕਾਲੇ ਖਾਂ, ਨਾਥ ਜੀ ਬਟਾਲੇ ਵਾਲੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਲਿੱਪੀਬੱਧ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਰਾਗ ਯਮਨ, ਹਮੀਰ, ਕੇਦਾਰ, ਭੀਮਪਲਾਸੀ, ਸ਼ੰਕਰਾ, ਰਾਮਕਲੀ, ਪੂਰੀਆ, ਪੂਰੀਆ ਧਨਾਸਰੀ, ਦੇਸੀ, ਭੈਰਵ, ਬਿਹਾਗ ਆਦਿ ਦੇ ਸਥਾਈ ਅੰਤਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਗਾਇਨ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ 139 ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਗਾਇਨ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਗਾਂ ਰਾਗ ਬਿਹਾਗ, ਦੇਸਕਾਰ, ਸ਼ੰਕਰਾ, ਰਾਗ, ਬੈਰਾੜੀ, ਭੈਰਵ, ਰਾਮਕਲੀ, ਜੋਗੀਆ, ਖਮਾਜ, ਦੇਸ, ਗਾਰਾ, ਸੋਰਠਿ, ਬਾਗੋਸਰੀ, ਯਮਨ, ਭੂਪਾਲੀ, ਗੌਢ, ਸਾਰੰਗ, ਹਮੀਰ, ਕੇਦਾਰ, ਸੁੱਧ ਕਲਿਆਣ, ਮਾਲਕੋਂਸ, ਬ੍ਰਿੰਦਾਵਨੀ, ਸਾਰੰਗ, ਸੁਧ ਸਾਰੰਗ, ਜੋਗ, ਸਿਵਰੰਜਨੀ, ਮਲਾਰ, ਧਨਾਸਰੀ, ਭੀਮਪਲਾਸੀ, ਮੀਆਂ ਕੀ ਤੋੜੀ, ਤੋੜੀ, ਗੁਜਰੀ ਤੋੜੀ, ਆਸਾਵਰੀ, ਪੂਰੀਆ, ਸੋਹਣੀ, ਪਰਜ, ਪੂਰੀਆ ਧਨਾਸਰੀ, ਭੈਰਵੀ (ਟੱਪੇ), ਜੋਗਕੋਂਸ, ਲਲਿਤ, ਕੇਂਸੀ ਕਾਨੜਾ, ਬਾਗੋਸਰੀ, ਕਾਨੁੜਾ, ਨਟ, ਮਲਹਾਰ, ਸਰਪਰਦਾ ਬਿਲਾਵਲ, ਮਧੁਵੰਤੀ, ਭਟਿਆਰ, ਤਿੰਤੋਟੀ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਗਾਇਨ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਗਾਇਨ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਸਿੱਧ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਗਾਇਨ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੁਸਤਕ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਘਰਾਣੇਦਾਰ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ੈਲੀ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਸਰਲ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਗਾਇਨ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਗੀਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਿੱਗਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ।

ਅਦੁੱਤੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸੰਮੇਲਨ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਰਚਨਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜਵੱਦੀ ਕਲਾਂ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਵਿਸਮਾਦ ਨਾਦ ਅਦਾਰੇ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਅਦੁੱਤੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸੰਮੇਲਨ : ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ ਨਾਮੀ ਲੇਖ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸੰਮੇਲਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ।

ਅਦੁੱਤੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸੰਮੇਲਨ : ਸਿਮਰਤੀ ਗ੍ਰੰਥ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜਵੱਦੀ ਟਕਸਾਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿੱਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸਬੰਧੀ ਲਏ ਗਏ ਨਿਰਣਿਆਂ ਦਾ ਕਲਮਬੱਧ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਨਿਸ਼ਚਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗ ਸਰਾਹਣਯੋਗ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਅਦੁੱਤੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸੰਮੇਲਨ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੇਖਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਗਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਲਮਬੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਾਗ

ਨਿਰਣਾਇਕ ਕਮੇਟੀ ਦੁਆਰਾ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੋਈਆਂ। ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚਲੀਆਂ ਰਾਗੀ ਰਬਾਬੀ ਕੀਰਤਨਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਸਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਲੋੜੀਂਦਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਰਾਗ ਕੋਸ਼ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਧੀਵੱਤ ਵਿਧਾਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਨਿਵੇਕਲਾ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਮੁੱਢਲੀ ਵੱਡਮੁੱਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਵਰ ਲਿਪੀ ਸੰਕੇਤਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਰਾਗ ਸ਼੍ਰੀ, ਮਾਝ, ਗਉੜੀ, ਬੈਰਾਗਣਿ, ਗਉੜੀ ਦੀਪਕੀ, ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਦੀਪਕੀ, ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ, ਗਉੜੀ ਮਾਝ, ਗਉੜੀ ਸੋਰਠਿ, ਆਸਾ, ਆਸਾ ਕਾਫੀ, ਆਸਾਵਰੀ, ਗੁਜਰੀ, ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ, ਦੇਵਗੰਧਾਰ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਵਡਹੰਸ ਦੱਖਣੀ, ਸੋਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਜੈਤਸਰੀ, ਬੈਰਾੜੀ, ਬੈਰਾਗੀ, ਗੋਂਡ, ਬਿਲਾਵਲ ਗੋਂਡ, ਰਾਮਕਲੀ, ਰਾਮਕਲੀ ਦੱਖਣੀ, ਨਟ ਨਰਾਇਣ, ਨਟ, ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ, ਮਾਰੂ, ਮਾਰੂ ਕਾਫੀ, ਮਾਰੂ ਦੱਖਣੀ, ਤੁਖਾਰੀ, ਕੇਦਾਰਾ, ਭੈਰਉ ਬਸੰਤ, ਬਸੰਤ, ਹਿੰਡੋਲ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ, ਕਾਨੜਾ, ਕਲਿਆਣ, ਕਲਿਆਣ ਭੋਪਾਲੀ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ, ਦੱਖਣੀ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਵਿਭਾਸ, ਅਤੇ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਨੂੰ ਸਵਰਲਿਪੀਬੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ 31 ਰਾਗਾਂ ਅਧੀਨ ਆਦਿ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ 29 ਰਾਗ ਹੋਰ ਵੀ ਅੰਕਿਤ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਵੇਕਲੀ ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਪਛਾਣਯੋਗ ਹੋਂਦ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਵੇਰਵਾ (ਸਵਰਲਿਪੀ ਸਹਿਤ) ਇੱਕ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ।

ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਰਾਗ ਕੋਸ਼ ਪੁਸਤਕ ਸਿਰਲੇਖ ਉਪਰ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚਲੀ ਸੰਪੂਰਨ ਰਾਗਾਤਮਕ ਸਮਗਰੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਰਾਗ ਕੋਸ਼ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸਬੰਧੀ ਵਿਧੀਵੱਤ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਇੱਕ ਸੰਦਰਭ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਅਨੁਸਾਰ ਉਪਰੋਕਤ ਵਰਣਿਤ 29 ਰਾਗ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 20 ਰਾਗ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪੱਧਰੀ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਰਾਗ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਜਾਂ ਘਰਾਣੇਦਾਰ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਉਪਲੱਬਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਅਜਿਹੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸਵਰਲਿਪੀ ਕਰਨਾ ਲੇਖਕ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਸਰਾਹੁਣਯੋਗ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰਬੰਧ ਅਤੇ ਪਾਸਾਰ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਰਾਹੀਂ 2000 ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪੁਨਰ ਉਥਾਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰਬੰਧ ਅਤੇ ਪਾਸਾਰ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਮੁੱਖ ਬੰਧ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਉਪਰ ਹੋਰਨਾਂ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸਬੰਧੀ ਲਿਖਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਕਾਰਜ ਦਾ ਆਰੰਭ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਚੌਥੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਸ਼ੇ ਸਿਧਾਂਤਿਕ, ਵਿਵਹਾਰਿਕ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਪਾਸਾਰ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਰਾਗ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਗਾਇਨ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਾਜ, ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕੀਰਤਨਕਾਰ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਸ੍ਰੇਣੀਆਂ ਨਾਲ ਲਗਵੀਂ ਵੱਡਮੁੱਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਅਧਿਆਇ ਪਹਿਲਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰਬੰਧ ਸਿਧਾਂਤਿਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਅਤੇ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਚਰਚਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰਬੰਧ, ਰਾਗ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਗਾਇਨ ਰੂਪ (ਅੰਕ, ਰਹਾਉ, ਘਰਿ ਜਾਤਿ, ਧੁਨੀ) ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਧਿਆਇ ਦੂਜਾ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪਰਿਪੇਖ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ, ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ਰਮਾਇਣ ਅਤੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਕਾਲ, ਜੈਨ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ, ਸਿੱਧ ਅਤੇ ਨਾਥ ਪਰੰਪਰਾ, ਵੈਸ਼ਣਵ ਮਤ, ਸੋਮਵਤ ਸੰਗੀਤ, ਸੂਫੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ, ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ, ਵੱਲਭ ਸੰਪਰਦਾਇ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਧਿਆਇ ਤੀਜਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ-ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਚੌਂਕੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਾਨਵੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਜਨਮ, ਮਰਨ, ਕੁੜਮਾਈ, ਮਿਲਣੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ, ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ, ਮੌਤ, ਰੁੱਤਾਂ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਲੋਕ ਗਾਇਨ ਪ੍ਰਵਾਹ ਆਦਿ

ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਅਧਿਆਇ ਚੌਥਾ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਗ ਵਰਗੀਕਰਣ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਰਿਪੇਖ, ਸ਼ੁੱਧ, ਛਾਇਆਲਗ, ਸੰਕੀਰਣ, ਸਨਾਤਨੀ, ਦੇਸੀ ਅਤੇ ਮੋਸਸੀ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਰਾਗ ਧਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਇੱਕ ਰਾਗ ਦਾ ਰਾਗ ਪਰਿਚੈ, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਰਾਗ ਸ੍ਰੀ ਸਰਬਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਧਿਆਇ ਪੰਜਵਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸਾਸਤਰੀ ਅੰਗ ਦੇ ਗਾਇਨ ਰੂਪਾਂ, ਅਸਟਪਦੀ, ਹੌਲੀ, ਪੜਤਾਲ ਅਤੇ ਲੋਕ ਗਾਇਨ ਰੂਪ (ਛੰਤ, ਅਲਾਹੁਣੀ, ਮੁੰਦਾਵਣੀ, ਘੋੜੀਆਂ, ਅੰਜੁਲੀ, ਵਾਰ ਆਦਿ ਸਬੰਧੀ ਵਿਸਤਾਰਪੂਰਵਕ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਧਿਆਇ ਛੇਵਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਾਜਾਂ (ਰਬਾਬ, ਸਰੰਦਾ, ਤਾਊਸ ਇਸਰਾਜ, ਦਿਲਰੁਬਾ, ਤਾਨਪੁਰਾ, ਤਬਲਾ, ਮਿਰਦੰਗ, ਵੋਲਕ, ਚਿਮਟਾ, ਖੜਤਾਲ, ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ) ਦੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਅਧਿਆਇ ਸੱਤਵਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖਿਆ ਕੇਂਦਰਾਂ ਅਤੇ ਟਕਸਾਲਾਂ ਕੀਰਤਨ ਸੰਸਥਾਵਾਂ (ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਟਕਸਾਲ) ਬੁੱਢਾ ਜੋੜ ਟਕਸਾਲ, ਮਸਤੂਆਣਾ ਟਕਸਾਲ, ਸੇਵਾ ਪੰਥੀ ਟਕਸਾਲ, ਤਰਨਤਾਰਨ ਟਕਸਾਲ, ਡੁਮੇਲੀ ਕੀ ਟਕਸਾਲ, ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ, ਕਲੇਰਾਂ ਵਾਲੀ ਟਕਸਾਲ, ਰਕਾਬਗੰਜ ਟਕਸਾਲ, ਸੂਰਮਾ ਆਸ਼ਰਮ, ਜਵੱਦੀ ਕਲਾਂ ਟਕਸਾਲ ਆਦਿ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਦੇਣ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਅਧਿਆਇ ਅੱਠਵਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕੀਰਤਨਕਾਰਾਂ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ, ਭਾਈ ਸ਼ਹਿਜਾਦ, ਭਾਈ ਸਾਦੂ ਬਾਦੂ, ਭਾਈ ਦੀਪ, ਭਾਈ ਪਾਥਾਂ, ਭਾਈ ਬੂਲਾ, ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਅਤੇ ਬਲਵੰਡ, ਭਾਈ ਬਾਬਕ, ਭਾਈ ਅਬਦੁੱਲਾ, ਮਸੰਦ ਗੁਰਬਖਸ਼, ਬਾਬਾ ਸਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਮਹੰਤਾ ਗੱਜਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਚਾਂਦ, ਭਾਈ ਜਵਾਲਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਬਟਾਬਾਦ, ਸੰਤ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਗੰਧਰਵ, ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਮਹਾਨ ਕੀਰਤਨਕਾਰਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉੱਪਰ ਪੰਛੀ ਝਾਤ ਪਾਈ ਹੈ। ਨੌਵੇਂ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸੁਰਲਿਪੀਬੱਧਕਾਰਾਂ ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ, ਮਾਸਟਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਬਟਾਬਾਦ, ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਉਸਤਾਦ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਭੰਵਰਾ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸੰਗੀਤ ਪੱਧਤੀ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੁਰਲਿਪੀਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਸਾਹਿਤ ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਸਵਰ ਲਿੱਪੀਆਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਹਰ ਇੱਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਇੱਕ ਪੂਰਨ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਅਣਗੌਲਿਆਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਪਾਸਾਰ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਵਿਵੇਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਲੇਖਕ ਨੇ ਵਿਦਵਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਿਸਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨ ਲੋਕ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਇੱਕ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਸੁਖਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਲੋਚਨਾ ਵੀ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਪਾਸਾਰ ਕਾਰਨ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਆਪਣੇ ਸਿਰਲੇਖ ਨਾਲ ਨਿਆਂ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਰਤਨਾਕਰ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਰਚਨਹਾਰ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਤੱਤਪਰ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੀ ਰਾਗਾਤਮਕ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਲਿਪੀਬੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਜੋ ਉਪਰਾਲਾ ਉਲੀਕਿਆ ਉਹ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਵੀ ਉਸ ਉਪਰਾਲੇ ਦੇ ਮੂਲ ਅੰਸ਼ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਮੁਖ 31 ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਅਤੇ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ 31 ਰਾਗਾਂ ਰਾਗ ਸ੍ਰੀ, ਮਾਝ, ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਗੁਜਰੀ, ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਵਡਹੰਸ, ਸੋਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਜੈਤਸਰੀ, ਟੋਡੀ, ਬੈਰਾੜੀ ਤਿਲੰਗ, ਬਿਲਾਵਲ, ਗੋਂਡ, ਰਾਮਕਲੀ, ਨਟ, ਨਟਾਇਣ, ਮਾਲੀ, ਗਉੜਾ, ਮਾਰੂ, ਤੁਖਾਰੀ, ਕੁੰਦਰਾ, ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ, ਕਾਨੜਾ, ਕਲਿਆਣ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਅਤੇ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਲਿਪੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਮੂਲ ਮਨੋਰਥ ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਗਦਾਰੀ ਸੰਗੀਤ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਅਤੇ ਨਵੀਨਤਾ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਵੱਲੋਂ ਚਾਰ ਤਾਲ ਅਤੇ

ਇੱਕ ਤਾਲ ਵਿਚ ਧਰੁਪਦ ਅਤੇ ਖਿਆਲ ਗਾਇਕੀ ਨੂੰ ਸਾਂਝੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਨਵੀਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ 'ਰਹਾਉ' ਵਾਲੀ ਪੰਕਤੀ ਨੂੰ ਸਥਾਈ ਬਣਾਕੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਲਿਪੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਲੇਖਕ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸੁਝ-ਬੁਝ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਬਾਣੀ ਰਾਗ ਰਤਨਾਕਰ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਪਟਿਆਲਾ ਪਾਸੋਂ 2012 ਵਿੱਚ ਕਰਵਾਇਆ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਵਰਲਿਪੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਿਕ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਮੁੱਖ 30 ਰਾਗਾਂ ਅਤੇ 14 ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਗਾਂ ਦੇ 46 ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸਵਰਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਰਾਗ ਸਿਰੀ, ਮਾਝ, ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ, ਗਉੜੀ ਚੇਤੀ, ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ, ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ, ਗਉੜੀ ਮਾਝ, ਗਉੜੀ ਮਾਲਵਾ, ਗਉੜੀ ਮਾਲਾ, ਆਸਾ ਕਾਫੀ, ਆਸਾਵਰੀ, ਗੁਜਰੀ, ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ, ਦੇਵਗੰਧਾਰ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਵਡਹੰਸ, ਸੋਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਜੈਤਸਰੀ, ਟੋਡੀ, ਬੈਰਾਗੀ, ਤਿਲੰਗ, ਸੂਹੀ, ਕਾਫੀ ਬਿਲਾਵਲ, ਬਿਲਾਵਲ ਮੰਗਲ, ਗੋਂਡ, ਰਾਮਕਲੀ, ਨਟ ਨਰਾਇਣ, ਨਟ, ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ, ਮਾਰੂ, ਤੁਖਾਰੀ, ਕੇਦਰਾ, ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ, ਬਸੰਤ, ਹਿੰਡੋਲ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਹਾਰ, ਕਾਨੜਾ, ਕਲਿਆਣ ਪ੍ਰਭਾਤੀ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਬਿਭਾਸ ਅਤੇ ਬਿਭਾਸ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਲਿਪੀਬੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਨੇ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਸਗੋਂ ਚੁਣਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਨੂੰ ਲਿਪੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਅਰੰਭਤਾ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੰਗੀਤਕ ਵਿਕਾਸ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਸੁਖਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਸਮਝਣਯੋਗ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਕੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਾਹਾ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਬਿਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜ ਅਤੀ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹਨ

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਿੰਨ ਪਰਿਪੇਖ ਪੁਸਤਕ ਯੂ.ਜੀ. ਸੀ. ਰਾਹੀਂ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਇਸ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੇਖਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸਿਧਾਂਤਿਕ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਉੱਘੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਿਰਕਤ ਕੀਤੀ। ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤਿਕ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ। ਸਿਧਾਂਤਿਕ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਡਾ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪੈਂਤਲ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਰਾਗ, ਸਾਜ ਅਤੇ ਤਾਲ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਅਗਲੇਰੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਰਾਗ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲਛਣ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਸਬੰਧੀ ਮੁੱਖ ਨੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿਖਿਅਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਸਿੰਘ ਬੰਧੂ' ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸਬੰਧੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਿਕ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਵਿਰਸਾ, ਵਰਤਮਾਨ ਕੀਰਤਨ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਨਾਲ ਲਗਵੀਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਡਾ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨਾਮੀ ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਵੱਡਮੁੱਲੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ, ਭਗਤ ਕਬੀਰ, ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ, ਨਾਮਦੇਵ, ਸਧਨਾ ਭਗਤ, ਰਵੀਦਾਸ, ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਾਨੰਦ, ਭਗਤ ਪੀਪਾ, ਧੰਨਾ ਭਗਤ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਇਸੇ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ: ਨਰੂਲਾ ਨੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨਕਾਰਾਂ ਜਿਵੇਂ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ, ਭਾਈ ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਚਾਂਦ, ਭਾਈ ਮੋਤੀ, ਭਾਈ ਲਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ ਆਦਿ ਦੀ ਸੰਗੀਤਕ ਦੇਣ

ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਤਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਰਤਨ ਰਸਨਾ ਆਲਾਪ' ਨਾਮਕ ਵਿਸ਼ੇ ਉਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸਬੰਧੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੱਥ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਦੱਸੇ ਹੋਏ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਅੰਗਾਂ ਤਹਿਤ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸੇਂਦਰਯ ਬੋਧ ਨਾਮਕ ਵਿਸ਼ੇ ਉਪਰ ਆਪਣੇ ਵੱਡਮੁਲੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਹਨ। ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਸ਼ੈਲੀ ਉਪਰ ਨਜਰ ਮਾਈਏ ਤਾਂ ਇਹ ਸ਼ੈਲੀ ਗਾਇਨ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਗਾਇਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਡਾ. ਹਰਜਸ ਕੌਰ, ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਕੌਰ, ਸ਼ਮਸ਼ਾਦ ਅਲੀ, ਹਰਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਨਿਵੇਦਿਤਾ ਉੱਪਲ, ਪ੍ਰੋ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ ਅਤੇ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਗਾਇਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹਨ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸਿੱਖ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸਮਰਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸਮਾਪਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਿੰਨ ਪਰਿਪੇਖ ਪੁਸਤਕ ਯੂ.ਜੀ.ਸੀ ਵਲੋਂ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਸਾਲਾਨਾ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਉੱਘੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਅਨੁਭਵੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਅਣਮੁੱਲੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਿਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਇਹ ਉਪਰਾਲਾ ਸਰਾਹੁਣਯੋਗ ਹੈ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚੱਲੇ ਸੈਮੀਨਾਰ, ਕਾਨਫਰੰਸ ਅਤੇ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਰੂਪ ਦੇਣਾ ਸੰਗੀਤ ਵਿਸ਼ੇ ਲਈ ਹੋਰ ਵੀ ਸਾਰਥਕ ਹੋਵੇਗਾ।

ਪਦਮ ਸ੍ਰੀ ਉਸਤਾਦ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸਿਮਰਤੀ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਭੁੱਲ ਯਾਦ ਨੂੰ ਸਪਰਪਿਤ ਕਰਦਿਆਂ 1988 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ: ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਪ੍ਰੋ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀਆਂ ਜਾਂ ਆਪ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪੀ ਸੰਗੀਤ ਆਨੰਦ ਦੇ ਅਨੁਭਵੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਸਿਮਰਤੀ ਗ੍ਰੰਥ ਉਸਤਾਦ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਉਸਤਾਦ ਸੋਹਣ ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਡਾ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸਤਾਦ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਡਾ: ਐਸ.ਐਸ. ਜੋਹਲ ਨੇ ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਰੰਗੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਸਤਾਦ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ, ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਾਨਯੋਗ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰੋ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰ: ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰ: ਬੀਰਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਬਲਵੀਰ ਸਿੰਘ ਕਲਸੀ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਾਵਰਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕਰੀਰ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ, ਸ੍ਰ: ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ, ਸ੍ਰ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ, ਡਾ: ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ: ਨਰੂਲਾ, ਸ੍ਰ: ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ, ਸ੍ਰ: ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸਪੁੱਤਰ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਪੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਝਲਕੀਆਂ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਲੇਖਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸ੍ਰ: ਗੁਰਨੇਕ ਸਿੰਘ, ਕਵਲਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਵਲ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਜਗਜੀਤ ਕੌਰ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਉਸਤਾਦ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੇਟਾਂ ਦੇ ਫੁੱਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਪਦਮ ਸ੍ਰੀ ਉਸਤਾਦ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸਬੰਧੀ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਤਾਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਅਹਿਮ ਕਾਰਜ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਵਿਰਾਸਤ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਦੋ ਭਾਗ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਏ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਰਾਹੀਂ 2005 ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਮੰਤਵ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਵਿਰਾਸਤ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਵਿਖਿਆਤ ਲੋਕ ਗਾਇਨ ਵਿਧਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਰਿਚਿਤ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਵਿਰਾਸਤ ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਦਸਦੇ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦੁਆਰਾ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਬੰਧੀ ਉਪਰਾਲਿਆਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਵਿਰਾਸਤ ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਨੇ 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ

ਵਿਰਾਸਤ ਦੇ ਸਫਰ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਵਿਰਾਸਤ ਦੇ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਦਰ-ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਗਾਇਨ ਕਲਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਸ਼ਗਿਰਦੀ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ, ਗਾਇਨ-ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ, ਗੁਣ ਅਤੇ ਲੱਛਣ, ਗਾਇਨ ਦੀ ਤਰਜ, ਸਿਰਜਨ ਕਲਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਤਨ ਕਵੀਸ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚੱਲਤ 24 ਕਵੀਸਰੀ ਗਾਇਨਾਂ ਰੂਪਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕੋਲ੍ਹਾਂ, ਸ਼ਹੀਦ ਉਧਮ ਸਿੰਘ, ਦਹੂਦ, ਕੱਬਿਤ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸੁਰਲਿੱਪੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਲੋੜੀਂਦਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਗਲੇਰੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਮੂਲ ਸਾਜ, ਸ਼ਗਿਰਦੀ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ, ਢਾਡੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਸਾਜਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ, ਢਾਡੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਰੀਤ, ਗਾਇਨ-ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ, ਗਾਇਨ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧੁਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਰਵਾ ਤਾਲ ਵਿੱਚ ਢਾਡੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੀਰ ਦੀ ਧੁਨ (ਤਾਲ ਕਹਿਰਵਾ) ਮਿਰਜੇ ਦੀ ਧੁਨ (ਤਾਲ ਕਹਿਰਵਾ)। 16 ਢਾਡੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਸਵਰਲਿੱਪੀਆਂ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ ਹਨ ਜੋ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਮੁੱਲਵਾਨ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਤੂੰਬੇ ਤਾਰੇ ਅਤੇ ਤੂੰਬੀ ਦੀ ਗਾਇਕੀ, ਮੁੱਖ ਕਲਾਕਾਰ ਦੇ ਗਾਇਨ ਦੀਆਂ ਸਵਰਲਿੱਪੀਆਂ, ਗਾਇਕੀ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿਧਾਨ, ਪਿਛੋਕੜ, ਮੁੱਖ ਕਲਾਕਾਰ, ਗਾਇਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ, ਧੁਨ ਅਤੇ ਤਾਲ ਸਹਿਤ 17 ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲਿੱਪੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਅਗਲਾ ਅਧਿਆਇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੁਆਧੀ ਅਖਾੜਿਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੁਆਧੀ ਅਖਾੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਾਗ, ਮੰਗਲਾਚਰਨ, ਪ੍ਰਸੰਗ, ਗਾਇਨ, ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੁਆਰਾ ਚਿਤਰਨ, ਉਕਤ ਪੜਾਵਾਂ ਦੀ ਆਰੰਭਤਾ, ਅੰਤਰੀਵੀਂ, ਪਿੱਠਵਰਤੀ ਗਾਇਨ, ਵਾਦਨ ਅਤੇ ਉਕਤ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਚ ਆਦਿ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ 15 ਪੁਆਧੀ ਅਖਾੜਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤਕ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਤਹਿਤ ਲਿੱਪੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁੱਗਾ ਗਾਇਕੀ ਦੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਰਾਸਤ, ਗਾਇਨ ਦਾ ਸਮਾਂ, ਕਲਾਕਾਰ, ਸ਼ਗਿਰਦੀ, ਸਿਖਲਾਈ ਸਬੰਧੀ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁੱਗਾ ਗਾਇਕੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਵਰਲਿੱਪੀਆਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਜਾਂ ਡੱਫਲੀ, ਘੜਾ, ਗਾਗਰ, ਬੁਗਦੂ, ਚਿਮਟਾ, ਖੜਤਾਲ, ਘੁੰਗਰੂ, ਸੱਪ, ਕਾਟੇ, ਕਿਰਲ ਆਦਿ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੰਜਾਬੀ ਸਰੋਤ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬਣਾਕੇ ਜਾਣ-ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਵਿਰਾਸਤ ਭਾਗ ਦੂਜਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੀ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਰਾਹੀਂ 2005 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਕੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ-ਸੰਗੀਤ ਵਿਰਾਸਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰੂਪ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਸੰਕਲਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸਿਰਲੇਖ ਅਧੀਨ ਛਪਿਆ ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ, ਢਾਡੀ, ਗੁੱਗਾ ਗਾਇਕੀ ਅਤੇ ਪੁਆਧੀ ਅਖਾੜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਵਿਰਾਸਤ ਭਾਗ ਦੂਜਾ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਪੰਜਾਬਣਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਗੀਤ ਭਾਵ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਗੀਤ, ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਵੰਡ, ਜੰਮਣ-ਮਰਨ ਦੇ ਗੀਤ, ਸਾਹੇ-ਸਿੱਠਣੀਆਂ, ਪਿਓ-ਧੀ ਦੇ ਗੀਤ, ਵਿਆਹ ਦੇ ਗੀਤ, ਘੋੜੀਆਂ, ਵੈਣ, ਕੀਰਨੇ ਅਲਹੁਣੀਆਂ ਆਦਿ ਇਸਤਰੀ ਗੀਤਾਂ ਸਬੰਧੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੇ 71 ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਵਰਲਿੱਪੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੋਮਾ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਨਾਚਾਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਵੰਨਗੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਝੂੰਮਰ, ਸੰਮੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਗੀਤ, ਭੰਗੜੇ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਬੋਲੀਆਂ, ਲੋਕ ਗੀਤ, ਗਿੱਧੇ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਬੋਲੀਆਂ, ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਗਿੱਧਾ, ਗਿੱਧੇ ਦਾ ਸਵਰੂਪ, ਸੰਗੀਤ ਵਿਧਾਨ ਅਤੇ ਲਿਖਿਤ ਸਵਰਲਿੱਪੀਆਂ ਆਦਿ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਚਾਂ ਦੀਆਂ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਸਵਰਲਿੱਪੀਆਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵੰਨਗੀਆਂ ਨੂੰ ਤਸਵੀਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਬੀਨ ਵਾਲੇ ਨਚਾਰਾਂ ਦਾ ਨਾਚ ਅਤੇ ਸਰੂਪ, ਸੰਗੀਤ ਵਿਧਾਨ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੂਰ ਸਾਜਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰੂਪਗਤ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਬੀਨ, ਅਲਗੋਜੇ, ਸਾਰੰਗੀ, ਕਿੰਗ, ਤੂੰਬਾ ਤਾਰਾ ਅਤੇ ਤੂੰਬੀ ਆਦਿ ਸਾਜਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਅਤੇ ਸਾਜ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਤਸਵੀਰਾਂ ਸਹਿਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ-ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤਾਲ ਸਾਜਾਂ (ਢੋਲਕ, ਢੋਲਕੀ, ਵੱਡ, ਡੋਰੀ, ਨਗਾਰਾ, ਢੱਕ, ਢਮਕੀ, ਖੰਜਰੀ,

ਡੱਫਲੀ, ਘੜਾ, ਬੁਘਦੂ, ਚਿਮਟਾ, ਖੜਤਾਲ ਘੁੰਗਰੂ, ਸੱਪ, ਕਾਟੋ, ਕਿਰਲ) ਦਾ ਸਰੂਪ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਵਾਦਨ ਵਿਧੀ ਸਬੰਧੀ ਅਹਿਮ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਅਹਿਮ ਸੋਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ੈਲੀ ਨਿਰੋਲ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ-ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਗਾਇਨ, ਵਾਦਨ, ਨ੍ਰਿਤ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਵਿਰਾਸਤ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਭਾਗ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਮੌਲਿਕ ਨੁਹਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸਾਜ਼ ਪੁਸਤਕ ਸੰਗੀਤ ਜਗਤ ਦੇ ਉੱਘੇ ਵਿਦਵਾਨ ਲੇਖਕ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ 2008 ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾਇਆ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤੱਤ ਸਾਜ਼ (ਸਾਰੰਗੀ, ਕਿੰਗ, ਤੂੰਬਾ ਤਾਰਾ, ਤੂੰਬੀ, ਇਕਤਾਰੀਆ, ਬੁਗਦੂ); ਬਿੱਤ ਸਾਜ਼ (ਢੱਡ, ਢੋਲ, ਢੋਲਕੀ, ਨਗਾਰਾ, ਡੱਫ, ਟਮਕੀ, ਡੱਫਲੀ); ਘਨ ਸਾਜ਼ (ਖੰਜਰੀ, ਸੱਪ, ਕਾਟੋ, ਕਿਰਲਾ, ਖੜਤਾਲ ਚਿਮਟਾ, ਛੈਣੇ, ਘੁੰਗਰੂ, ਡੰਡੀਆਂ, ਗੜਵਾ); ਮੁਖਰ ਸਾਜ਼ (ਘੜਾ ਅਤੇ ਗਾਗਰ); ਸੁਖਰ ਸਾਜ਼ (ਵੰਝਲੀ, ਅਲਗੋਜ਼ੇ, ਬੀਨ, ਬੀਨ ਵਾਜਾ, ਹਾਰਮੋਨਿਅਮ) ਆਦਿ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਿਭਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹਰ ਸਾਜ਼ ਦੀ ਬਣਤਰ, ਦਿੱਖ ਅਤੇ ਵਾਦਨ ਵਿਧੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸਾਜ਼ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਤੋਂ ਹੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚਲੀ ਸਮੱਗਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਵਾਦਨ ਵਿਧੀ ਦੇ ਢੰਗ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਲੁਭਾਵਣਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ੈਲੀ ਸਰਲ ਅਤੇ ਸਮਝਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਸਿੱਧ ਕਰਦੀ ਹੈ।

*ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸੰਗੀਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਾਲਜ, ਬੁਢਲਾਡਾ

ਰਾਗ ਲੀਲਾਵਤੀ - (ਤਿੰਨ ਤਾਲ)

ਸੁਰਲਿਪੀ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ

Website: <http://www.gurbaniraags.com>

ਆਸਾਵਰੀ ਠਾਠ ਦੇ ਇਸ ਓਢਵ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਮੱਧਯਮ ਅਤੇ ਨਿਖਾਦ ਸੁਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ, ਗੰਧਾਰ ਅਤੇ ਧੈਵਤ ਕੋਮਲ ਅਤੇ ਰਿਖਬ ਸੁੱਧ ਹੈ। ਇਸ ਸਵੇਰ ਦੇ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਰਿਖਬ ਵਾਦੀ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦੀ ਪੰਚਮ ਹੈ। ਰਿਖਬ ਵਾਦੀ ਹੋਣ ਤੇ ਹੀ ਸ਼ਾਇਦ ਕਈ ਗਾਇਕ ਇਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ ਅੰਤਮ ਪਹਿਰ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਚਲਨ ਰਾਗ ਸ਼ਿਵਰੰਜਨੀ ਵਰਗਾ ਹੀ ਹੈ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਿਵਰੰਜਨੀ ਦਾ ਸੁੱਧ ਧੈਵਤ ਕੋਮਲ ਕਰ ਦੇਣ ਨਾਲ ਲੀਲਾਵਤੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਚਾਲ: ਗੁ - ਰਸ - ਸਧੁ - ਸ, ਸਧੁ - ਪੁ - ਪੁਧੁਸ, ਸਧੁ - ਸਰ^ਮਗੁ - ਸ^ਰ - ਸ, ਧੁ - ਸਰਗੁਪ - ਪ^ਪਗੁ - ਸ^ਰ - ਸ, ਪੁਧੁਸ - ਰਗੁਪ - ਧੁਪ - ਧੁਪਗੁਰ - ਰਗੁਰਸਧੁਸ, ਸਰਧੁ - ਪ - ਪਧੁਪਗੁਪ - ਧੁਪਧੁਸੰ, ਸੰ ਧੁਪਧੁਸੰ, ਸੰ ਧੁਸੰ, ਸੰ ਰੰ ਗੁੰ ਰੰ - ਧੁਸੰ, ਸੰ ਧੁਪ - ਪਧੁਪਗੁਪ, ਧੁਪਗੁਰ - ਰਗੁਰਸਧੁਪਧੁਸ।

ਅਸਥਾਈ

ਸ ^ਰ ਗੁ	ਰ	ਸ	-	ਸ ^ਰ ਧੁ	-	ਸ	ਰ	ਪੁ ^ਪ ਗੁ	-	ਪੁ ^ਪ ਗੁ	ਪੁ ^ਪ ਗੁ	ਸ ^ਰ	-	ਸ	-
ਰੰ	ਗ	ਰ	ਠ	ਤਾ	-	ਮੇ	ਰਾ	ਸਾ	ਠ	ਠ	ਠ	ਹਿ	ਠ	ਬ	ਠ
ਸ	ਰ	ਮ ^ਰ ਗੁ	ਮ ^ਰ ਗੁ	ਪ	-	ਪ	ਪ	ਸੰ ^ਰ ਧੁ	-	ਧੁ ^ਪ	-	ਗੁ	-	ਰ	ਸ
ਰ	ਵ	ਰ	ਹਿ	ਆ	ਠ	ਭ	ਰ	ਪੁ	ਠ	ਠ	ਠ	ਠ	ਠ	ਰ	ਠ
0				3				x				2			

ਅੰਤਰਾ

ਗੁ ^ਪ	-	ਪ	-	ਸੰ ^ਰ ਧੁ	ਧੁ	ਪ	ਧੁ	ਸੰ	-	-	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	-	-
ਆ	ਠ	ਪੇ	ਠ	ਰ	ਸੀ	ਆ	ਠ	ਆ	ਠ	ਠ	ਪ	ਰ	ਸ	ਠ	ਠ
		ਰੰ	-	ਸੰ ^ਰ ਧੁ	-	ਪ	ਪ	ਮ ^ਰ ਗੁ	-	-	-	ਗੁ ^ਪ	-	-	-
ਠ	ਆ	ਠ	ਪੇ	ਰਾ	ਠ	ਵ	ਣ	ਹਾ	ਠ	ਠ	ਠ	ਰ	ਠ	ਠ	ਠ
ਧੁ	-	ਪ	-	ਪੁ ^ਪ ਗੁ	-	ਰ	ਸ	ਰ	-	-	ਸ	ਰ	-	-	-
ਆ	ਠ	ਪੇ	ਠ	ਹੋ	ਠ	ਵੈ	ਠ	ਚੋ	ਠ	ਠ	ਲ	ੜਾ	ਠ	ਠ	ਠ
ਸ	ਰ	ਗੁ	ਪ	-	ਪ	ਪ	ਪ	ਧੁ	-	ਪ	-	ਗੁ ^ਪ	ਗੁ ^ਰ	ਸੁ ^{ਧੁ}	ਸੁ ^ਰ
ਆ	ਠ	ਪੇ	ਠ	ਠ	ਸੋ	ਜ	ਭ	ਤਾ	ਠ	ਠ	ਠ	ਰੁ	ਠ	ਠ	ਠ
0				3				x				2			

ਸੁਰਲਿਪੀ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਅਰਥ

ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ਦੂਜਾ ੨ ॥

ਆਪੇ ਰਸੀਆ ਆਪਿ ਰਸੁ ਆਪੇ ਰਾਵਣਹਾਰੁ ॥
ਆਪੇ ਹੋਵੈ ਚੋਲੜਾ ਆਪੇ ਸੇਜ ਭਤਾਰੁ ॥੧॥
ਰੰਗਿ ਰਤਾ ਮੇਰਾ ਸਾਹਿਬੁ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰਿ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਆਪੇ ਮਾਛੀ ਮਛੁਲੀ ਆਪੇ ਪਾਣੀ ਜਾਲੁ ॥
ਆਪੇ ਜਾਲ ਮਣਕੜਾ ਆਪੇ ਅੰਦਰਿ ਲਾਲੁ ॥੨॥
ਆਪੇ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਰੰਗੁਲਾ ਸਖੀਏ ਮੇਰਾ ਲਾਲੁ ॥
ਨਿਤ ਰਵੈ ਸੋਹਾਗਣੀ ਦੇਖੁ ਹਮਾਰਾ ਹਾਲੁ ॥੩॥
ਪ੍ਰਣਵੈ ਨਾਨਕੁ ਬੇਨਤੀ ਤੂ ਸਰਵਰੁ ਤੂ ਹੰਸੁ ॥
ਕਉਲੁ ਤੂ ਹੈ ਕਵੀਆ ਤੂ ਹੈ ਆਪੇ ਵੇਖਿ ਵਿਗਸੁ ॥੪॥੨੫॥

ENGLISH TRANSLATION:

Siree Raag, First Mehl, Second House:

He Himself is the Enjoyer, and He Himself is the Enjoyment. He Himself is the Ravisher of all. He Himself is the Bride in her dress, He Himself is the Bridegroom on the bed. ||1|| My Lord and Master is imbued with love; He is totally permeating and pervading all. ||1||Pause|| He Himself is the fisherman and the fish; He Himself is the water and the net. He Himself is the sinker, and He Himself is the bait. ||2|| He Himself loves in so many ways. O sister soul-brides, He is my Beloved. He continually ravishes and enjoys the happy soul-brides; just look at the plight I am in without Him! ||3|| Prays Nanak, please hear my prayer: You are the pool, and You are the soul-swan. You are the lotus flower of the day and You are the water-lily of the night. You Yourself behold them, and blossom forth in bliss. ||4||25||

(S.G.G.S. 23)

(English Translation By: Singh Sahib Sant Singh Khalsa, MD USA)